

॥ श्रीबालकृष्णाय नमः ॥

॥ सटीक - बालकृष्ण - चम्पू - प्रारम्भः ॥

॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

आकण्ठदन्ता वलमातुदन्तं विघनान्वहन्तं शुचिदन्तकुन्तम् ॥
संसारवाराशिमुदन्तशेषं कुर्वन्तमीडे सकलेष्टदं तम् ॥ १ ॥ कदाचित्कालिन्द्या
विपिनभुवि राधा सहचरं चिरं तप्ता गोपीः कनकलतिकावेल्लिततनुम् ॥
तमालं मत्वा स्वं पुनरधिकतप्ता मृदु समाह्वयन्कृष्णस्तासां श्रममपनुदच्छं
वितनुतात् ॥ २ ॥ यन्नामतारकाद्यं ब्रह्मानन्देन चान्ततः पूर्णम् ॥ यत्र च वाणी
सक्ता सदयं तमहं गुरुं नमस्यामि ॥ ३ ॥ सत्कृष्णवर्त्मविलसत्सरसालवालः
श्रीवल्लभाभिधजटः कुलकल्पशाखी ॥ श्रीविट्टलाभिधभुजो हरिभक्तिवार्भिः
सिक्तोऽनिशं विजयते भुवि दुःखहर्ता ॥ ४ ॥ स सप्तशालो विलसत्प्रशाखः
फुल्लोऽनिशं माधवसन्निधानात् ॥ स्वसन्निधानागतजीवसङ्गमामोदवन्तं
कुरुतेऽतिमोदात् ॥ ५ ॥ एतत्फलत्वेन विराजमानो यद्वाग्रसेष्वादरतो निरस्य ॥
लभ्यं फलं भूपतिपारिभद्रात्संसेव्यमानो बुधसद् द्विजेन्द्रैः ॥ ६ ॥
साहित्यसङ्गीतकले तथा श्रीर्यस्मिन् सहावाससुखं भजन्ति ॥ वेदान्तवन्यां
विहरन्मृगेन्द्रो वाग्वैभवैर्निर्जितवादिदन्ती ॥ ७ ॥ स्वाचार्यवर्यप्रकटीकृतेन
पुष्टचध्वना स्वाननुगृह्य सद्यः ॥ उद्धर्तुमेतान् भववार्धिमग्नान्
श्रीजीवनेशोऽवततार लोके ॥ ८ ॥ तदनुज्ञया तदीयं तात्पर्यं तन्मुखात्समाज्ञाय ॥
तत्कृतचम्पूबन्धे सरसे सालङ्कृतौ रसिकहृद्ये ॥ ९ ॥ श्रीबालकृष्णपूर्वाभिख्ये
टीकां सुगूढतात्पर्ये ॥ मञ्जर्यभिधां कर्तुं यत्नोऽयं मे न शेमुषीविभवात् ॥ १० ॥

श्रीमद्वृन्दावनाख्ये व्रजवरवनितावृन्दसम्वेष्टितोऽसौ
चन्द्रज्योत्स्नाविराजद्विपुलसुविपिने चञ्चरीकप्रघुष्टे ॥
स्वच्छैर्मुक्ताफलाभैस्सुललितरविजारेणुसङ्घैर्वलक्षे कुर्वन्
रासप्रमोदं प्रतिनिशमपि यो बालकृष्णोऽवतान्नः ॥ १ ॥

अथ तत्र भवान् श्रीमद्वल्लभान्ववायकुमुदेन्दुः श्रीमज्जीवनाभिधानः
सत्कविः प्रारीप्सितबालकृष्णचम्पूवाख्यप्रबन्धपरिसमाप्तिप्रचारादिप्रतिबन्धक-
दुरितप्रशमनद्वारा निर्विघ्नतासिद्धये स्वाभीष्टदेवताकीर्तनपुरःसरमाशीरूपं मङ्गलमाचरति।
श्रीमदिति। चन्द्रज्योत्स्नया चन्द्रिकया विराजच्छोभमानं विपुलं विशालं यत्सुविपिनं
शोभनं वनं तस्मिन्। निशायां निशायामिति प्रतिनिशं सर्वदेत्यर्थः। लीलायाः
नित्यत्वादिति भावः। रासप्रमोदं रासेन या सेवा, प्रमोदं गोपीनां प्रकृष्टं हर्षं कुर्वन्नपि यो
बालश्चासौ कृष्णश्चेति तथाविध इति विरोधाभासः। परिहारस्तु। अबालकृष्ण
इतिच्छेदात्। परब्रह्मत्वेन विरुद्धधर्माश्रयत्वाद्वा। असौ नन्दनन्दनोऽस्मानवताद्रक्षतात्।
कीदृशः, व्रजसम्बन्धिन्यो या वराः श्रेष्ठा वनिता जनितात्यर्थानुरागाः स्त्रियो गोप्यस्तासां
वृन्देन समूहेन सम्यग्वेष्टितः। एतेन जनितात्यन्तानुरागाभिस्ताभिः स्वाभाविकप्रेमवशात्
स्वयमागत्य संवेष्टितत्वेन तन्मनोरथसिद्धये आप्तकामस्यापि क्रीडनं युज्यते इति
ध्वनितम्। तदुक्तं श्रीमद्भागवते “आत्मारामोऽप्यरीरमतु” इति। कीदृशे वने.....

श्रीमद्वंदावनाख्ये श्रीमति वंदावननाम्नि ॥ तथा ॥ चंचरीकप्रघुष्टे
भ्रमरझंकारसहिते ॥ घुष्टइत्यत्र घुषिरावशब्दनइतीन्निषेधः ॥ वि
शब्दनमभिप्रायाविष्करणं ततोन्धस्मिन्नर्थइत्यर्थः ॥ तथा ॥ स्वच्छै
निर्मलैरतएव मुक्ताफलाजैर्मौक्तिकसदृशैः सुललितरविजारेणुसंचैः
सुललितैरत्यंतरम्यै रविजाया यमुनायाः संबन्धिभी रेणुसंचैः सूक्ष्म
सिकतानिकरैर्वलक्षे धवले ॥ एतैर्विशेषणैः सकलरम्यवक्षलतापु
ष्पादिपूर्णत्वनिर्मलत्वरम्यत्वमृदुलभूमित्वाद्यनेकोदीपकगुणविशिष्ट
त्वात्तादृक्प्रदेशस्य क्रीडायोग्यत्वं बोधितं ॥ भ्रमरश्चंचरीकः स्या
दिति त्रिकांडशेषः ॥ वलक्षो धवलोऽर्जुनः ॥ वनिता जनितात्यर्था
नुरागायां च योषितीति चामरः स्रग्धरा वृत्तं ॥ स्रग्धर्यानां त्रयेण
त्रिमुनियतियुता स्रग्धरा कीर्तितेयमिति तल्लक्षणात् ॥ १ ॥

मायावादतमःप्रपाटनपटुं श्रीवल्लभाख्यं विभुं श्री
मल्लक्ष्मणभट्टवंशतरणिं श्रीविठ्ठलेशं प्रभुं ॥ तद्घृ
ष्ट्युच्चयरूपिणो हि निपुणाग्रोल्लासने मानसे ज्ञाना
जस्य नितांतकांतिरुचिरांस्तत्पुत्रपौत्रान्नुमः ॥ २ ॥

अथ यस्य देवेपरा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ ॥ तस्यैते कथितास्त
र्थाः प्रकाशंते महात्मनइति श्वेताश्वतरश्रुतौ देवभक्तेरिव गुरुभक्तेर
प्यावश्यकत्वकथनात् स्वपूर्वाचार्यवंदनमाचरति ॥ मायेति ॥ वयं अ
स्मदोद्वयोश्चेति वचनाद्वहुवचनं ॥ बाह्याभ्यंतरतमोनाशनद्वारा पर
मब्रह्मसुखदातृत्वेन सर्वजनप्रियत्वादन्यर्थश्रीवल्लभाख्यं ॥ विभुंसर्व
व्यापकपरमेश्वरावतारं ॥ तथा ॥ प्रभुं निग्रहानुग्रहसमर्थं ॥ विदा ज्ञानेन

ठाः ठो मंडले चंद्रबिंबे शून्ये चलोकगोचरइति मेदिनीकोशाच्छू
न्यास्तान् लात्यनुगृह्णातीति विठ्ठल इति व्युत्पत्त्या ज्ञानशून्यजनो
द्धारकत्वेनान्वर्थाख्यं श्रीविठ्ठलेशं ॥ कारणानुरूपं हि कार्यमिति त
त्कार्यकारिणस्तत्पुत्रपौत्रांश्च नुमः स्तुमः ॥ बाह्याभ्यंतरतमोनाशनसा
मर्थ्यबोधकमुभयसाधारणं विशेषणमाह ॥ श्रीमदिति ॥ अर्थाद्वंश
स्यपद्मरूपत्वात्तदुल्लासनसमर्थं तरणिं सूर्यमित्यर्थः ॥ यद्वा अर्थाद्वं
शस्य स्वाधिष्ठानमंडलरूपत्वात्तदंतर्वर्तिनमित्यर्थः ॥ सूर्यरूपत्वमेव
द्रढयति ॥ मायेति ॥ मायावादएव परममोहजनकत्वात्तमस्तस्य प्र
पाटने समूलोन्मूलने पटुं समर्थं ॥ एतेन सकलसेवकजनमहामोह
निराकरणसमर्थत्वेनैतत्स्तवनस्य करिष्यमाणग्रंथविषये मोहनिव
र्त्तकत्वं ध्वनितं ॥ एवं श्रीवल्लभविठ्ठलेशयोस्तरणितादात्म्यप्रतिपादने
न तद्वंश्यानामार्थिकं किरणरूपत्वं विशेषणेनाह ॥ तदिति ॥ तयोः
सूर्यतादात्म्यापन्नयोर्वल्लभविठ्ठलेशयोर्घृष्ट्युच्चयः किरणसमूहस्तद्रू
पान् ॥ तरणेस्तमोनाशकत्वं किरणद्वारैव भवतीति तेषामज्ञाननिव
र्त्तनसमर्थत्वबोधकं विशेषणमाह ॥ निपुणानिति ॥ मानसेऽतः कर
णे ज्ञानरूपस्याजस्य कमलस्य प्रोल्लासने विकासने निपुणान् सम
र्थान् ॥ किरणरूपाणामेवंकरणस्य युक्तत्वद्योतको हि शब्दः ॥ मा
नसे सरसि हि अज्जविकासनं सूर्यकिरणैः प्रसिद्धतरम् ॥ जगदुद्ध
रणार्थं स्वेच्छयैव श्रीवल्लभादीनामिहावतरणमिति सूचयितुं सर्वसा
धारणं विशेषणमाह ॥ नितांतेति ॥ कांतिः शोभेच्छयोः स्त्रियामि
ति मेदिनीकोशान्नितांतं अत्यंतं या कांतिरिच्छातया रुचिरान् ॥
भक्तजनोद्धरणदृढेच्छावतइत्यर्थः ॥ शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं ॥ सूर्या
श्वैर्भसजस्तताः सगुरवः शार्दूलविक्रीडितमिति तल्लक्षणात् ॥ २ ॥

श्रीपद्माक्षकटाक्षपातकिरणैर्देदीप्यमानान् स्वका
न् श्रीमद्वल्लभवंशदीप्तिवलये भास्वद्वरानादृताः ॥ रा
जद्रोकुलपूर्वशब्दसहितांस्तानुत्सवाख्यान् सदा त्व
ज्ञानांधनिवारणैकनिलयान् श्रीतातपादांस्तुमः ॥

॥ ३ ॥

अथ स्वपितृवन्दनमाचरति ॥ श्रीपद्माक्षेति ॥ वयं आदृतौ सादराचि
तावित्यमरात् आदृताः सादराः संतः स्वकान् श्रीतातपादान् सदा
स्तुमः ॥ स्तवनेनाभिलष्यमाणोद्देश्यसमर्थनसमर्थताबोधकं विशे
षणमाह अज्ञानेति ॥ अज्ञानमेव अंधं तमस्यपीत्यमरादंधंतम
स्तस्य निवारणविषये मुख्याश्रयभूतान् ॥ यतोऽप्येवंविधाः श्रीता
तपादा अतोऽज्ञानतमोनाशनार्थं तेषां स्तवनमितिभावः ॥ एता
दृशहेतुहेतुमद्भावसूचको हिशब्दः ॥ तमोनिवारणयोग्यतासूचकं
विशेषणद्वयमाह ॥ श्रीपद्माक्षेति ॥ श्रीमदितिच ॥ श्रीपद्माक्षस्य
भगवतो ये कटाक्षपाताः सदयावलोकनानि तत्संबन्धिभिः किर
णैरतिशयेन प्रकाशमानान् ॥ तथा ॥ श्रीमद्वल्लभवंशएव दीप्तिवलय
यं तस्मिन्नास्वतः सूर्यतादात्म्यापन्नास्तत्पुत्रपौत्रादयस्तेषां मध्ये
वरान् श्रेष्ठान् ॥ विशेषणेन तन्नाम बोधयति ॥ राजद्रोकुलेति ॥ गो
कुलोत्सवाख्यानित्यर्थः ॥ पूर्वोक्तं वृत्तं ॥ ३ ॥

भवभयभरभरितं मद्भुदयं सदयायि तव कथांकु
रितं ॥ कुरु कुरु कुरुकुलरक्षक विघ्नद्रुमतक्षकप्रभो
त्वरितं ॥ ४ ॥

प्रारिप्सितग्रंथे श्रीमन्नन्दनलीलानां वर्णनीयत्वेन तासां चानंत

त्वेन स्वस्य च परिच्छिन्नज्ञानत्वेन तल्लीलाविषयकस्फुरणं तन्निबं
धने विघ्नविघातं च प्रार्थयते ॥ भवेति ॥ अयि सदय प्रभो मद्भुदयं
त्वरितं तव कथाभिरंकुरितं संजातांकुरं कुरु कुरु इन्वयः ॥ अने
न लीलास्फुरणं प्रार्थितं भवति ॥ कुरु कुरु इति द्विर्वचनेनात्यौ
त्सुक्यं बोधितं ॥ विघ्नविघातप्रार्थनाबोधकं विशेषणद्वयमाह ॥ कुरु
कुलेति ॥ विघ्नेतिच ॥ अंतःकरणस्थैर्यं हि लीलास्फुरणं तदेवना
स्तीति सूचयन् हृदयविशेषणमाह ॥ भवभयेति ॥ स्पष्टं ॥ गीति
रार्या वृत्तं ॥ आर्याप्रथमदलोक्तं यदि कथमपि लक्षणं भवेदुभ
योः ॥ दलयोः कृतयतिशोभां तां गीतिगीतवान् भुजंगेश इति त
ल्लक्षणात् ॥ ४ ॥

वाग्द्वैः प्रपठन्ति केपि कवयः कीर्तिं परेषां परं शु
ष्कां तेन नतु मिमेति रसना प्राज्ञैर्विनिंद्येन वै ॥ त
स्मान्द्रोव्रजसुंदरीक्षणचकोरानंददं चंदिरं रम्यं त
द्विषयं करोमि विबुधाः श्रीकृष्णमत्यद्भुतं ॥ ५ ॥

अथ तल्लीलानां पूर्ववद्बुधा वर्णितत्वेन तद्वर्णितातिरिक्तवर्ण्यवस्तू
नां बहूनां सत्त्वेन चायं प्रयासो विफल इत्याशंकां निवारयितुमि
तरकीर्तिवर्णनस्य रससारज्ञरसनातृप्यनाधायकत्वेन रसोवै स इति
श्रुत्या वै इति निर्धारणवाचकपदप्रयोगेण श्रीमन्नन्दनं दनातिरि
क्तानां सर्वेषां रसरूपत्वाभावबोधनेनापरिच्छिन्ननिरतिशयरसरूप
भगवद्वर्णनस्यैव रसनातृप्याधायकत्वेन तद्वर्णनं केवलं रसनातृप्ति
द्वारा परमानंदावाप्त्यर्थमेव न ख्यात्याद्यर्थमिति विद्वदामंत्रणपूर्व
कमाह ॥ वाग्द्वैरिति ॥ अन्वयः सुगमः ॥ परेषां रसरूपभगवदति

रिक्तानां ॥ परं परंतु शुष्कां नीरसां पठन्ति ॥ एतेन रससारज्ञरसना
तृप्यनाधायकत्वं सूचितं ॥ तेन नीरसाया इतरकीर्तेः पठनेन ॥ चं
दिरोऽनेकपे चंद्रे इति मेदिनीकोशात् चंदिरं चंद्रं ॥ रम्यमिति विशे
षणेन निष्कलंकत्वं बोधितं ॥ ब्रजसुंदरीत्यादिना प्रतीयमानमप्या
लंबनाविभावत्वमुपलक्षणं बोध्यं ॥ विभावादीनां सर्वेषामपि भग
वदनतिरिक्तत्वात् ॥ तद्विषयं लीलावर्णनद्वारा रसनाविषयम् ॥ क
ण्णे चंद्रत्वारोपेण सुधामयत्वाद्रसरूपत्वाच्च ॥ कण्णवर्णत्वेपि चंद्र
त्वमद्भुतत्वे बीजं ॥ शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं ॥ ५ ॥

ग०॥ अथ कदाचिद्धरा स्वपोषकवेषमिषोन्मिष
न्निरंतररोषकषायितपरुषपुरुषामिषादसंघविषा
दजोषंभावुकसाधुकुलकूलंकषे निजतले तद्वारा
सहिष्णुतयाऽऽत्माभिधानवाच्यत्वसंबंधेनेव गोवि
ग्रहंविधाय विविधचराचरविधायकत्वेन विधिवा
च्यतामनुभवतं स्वीयपदसंख्याकानि वदनान्युद्धं
तं तं देवमुपजगाम सास्रमुखी शनैः शनैराह चेद
म् ॥ १ ॥

अथ जन्मादिरहितस्यापिपरमात्मनोऽस्मिँल्लोके जन्मादिलीलाकर
णं प्रयोजनमनुद्दिश्य न मंदोपि प्रवर्तत इति न्यायेन साभिसंधिक
मेव भवेदिति भूभारहरणद्वारा सकललोकोद्धरणरूपाभिसंधि मन
सि निधाय भगवान् जन्मादिलीला अनुसृतवानिति वक्तुं भूमिर्दृ
प्तनृपव्याजेत्यादिना व्यसनं स्वमवोचतेत्यंतेन ग्रंथेन श्रीमद्भागवतो

करीत्या बहुभाराक्रांताया भूमेर्गोरूपेण ब्रह्माणं प्रति शरणगमनं
प्रस्तौति ॥ अथेत्यादिना ग्रंथेन तदुत्तरश्लोकेनच ॥ मंगलानंतरारंभप्र
श्नकार्त्स्न्येऽप्यथो अथेत्यमरादथशब्दआरंभे ॥ धरा पृथ्वी ॥ कदाचित्
स्वपोषकाणाराज्ञां वेषएव मिषं तेन कृत्वोन्मिषंतः प्रकटीभवंतो ये
निरंतररोषेण कषायिता व्याप्ता अत एव परुषाः क्रूराः पुरुषाः पु
रुषाः पूरुषा नरा इत्यमरान्नररूपा आमिषादादैत्यास्तेषां संघसंब
धी यो विषादो दुःखं तेन जोषंभावुकं तूष्णीमर्थे सुखे जोषमित्य
मरात्तूष्णींभवनशीलं यत्साधुकुलं तेन कूलंकषे लक्षणया परिपूर्णं
निजतले ॥ अनेन साधुसंरक्षणमपि प्रार्थनीयमिति सूचितं ॥ तेषाम
नुपदोक्तदैत्यानां भारस्यासहिष्णुतया असहनशीलत्वेन हेतुना ॥
गोविग्रहं गोस्वरूपं विधाय तं स्वकार्यकरणक्षमत्वेन बुद्धिस्थं देवं
ब्रह्माणं सास्रमुखी सती जगाम शनैः शनैरिदं वक्ष्यमाणमाह चे
त्यन्वयः ॥ गोरूपधारणे हेतुमुखेक्षते ॥ आत्मेत्यादिना ॥ आत्मनो
यदभिधानं गौरिला कुंभिनी क्षमेत्यमरात् गौरिति नाम तद्वाच्यत्व
रूपो यः संबंधस्तेनेव ॥ कं देवमित्याकांक्षायामन्वर्थं तन्नाम विशे
षणद्वयेन बोधयति ॥ विविधेत्यादिना स्वीयेत्यादिनाच ॥ एवं च वि
दधाति चराचरमिति विधिरिति व्युत्पत्तिर्दर्शिता ॥ स्वीयेत्यत्र स्वप
देन गौः ॥ एवं च चतुर्मुखमित्यर्थः ॥ १ ॥

भो ब्रह्मन् भवदीयसृष्टिनिचयप्रोद्भूतदुष्टशयक्ष्मा
धीशप्रकरप्रवेपितधियाऽहं त्वां शरण्यं प्रभुम् ॥ प्रा
प्ताऽस्मीति विचिंत्य स त्वमकृतद्रोहां वराहोद्भूतां म
त्वा श्रीपुरुषोत्तमं प्रकथय स्वात्मीयदुःखं द्रुतम् ॥ ६ ॥

यदुक्तवती तदाह ॥ भोइति ॥ भो ब्रह्मन् सः भगवन्तनूजत्वेनांतरंग
तया तं प्रति भक्तदुःखनिवेदनाधिकारित्वेन प्रसिद्धस्त्वं श्रीपुरुषोत्त
मं आत्मीयदुःखं आत्मीया मदादयस्तेषां दुःखं कंसादिजनितं व्य
सनं द्रुतं प्रकथयस्वेत्यन्वयः ॥ अत्रोत्तरश्लोके च ब्रूजर्थत्वेन कथय
तेद्विकर्मत्वं ॥ द्रुतमित्यनेनेतः परं दुःखासहिष्णुत्वं प्रकथयस्वेत्यत्र प्र
शब्देन कथने उपेक्षाराहित्यं च सूचितं ॥ किंकृत्वा ॥ अहं शर
ण्यं शरणे रक्षणे साधुं ॥ शरणं गृहरक्षित्रोर्वधरक्षणयोरपीति मेदि
नी ॥ प्रभुं त्वां प्राप्तास्मीति विचिंत्य ॥ तथा ॥ मां अकृतद्रोहां वराहो
द्धृतां च मत्वा निश्चित्य ॥ अनेन पूर्वं यथा निष्कारणोपद्रुतायाः
समुद्रमग्नाया मम उद्धरणं त्वत्प्रार्थनया कृपानिधिना भगवता व
राहरूपेण कृतमेवमिदानीमपि भाराक्रांताया ममोद्धरणमवश्यं क
रिष्यतीति निःशंकं भगवदये त्वया पूर्ववत्तस्मरणपूर्वकं कथनीय
मिति सूचितं ॥ आगमनपूर्वकं श्रीमद्भगवत्प्रार्थनत्वरारकरणे हेतुमा
ह ॥ भवदीयेत्यादि ॥ भवदीयो भवत्कर्तृकोयः सृष्टिनिचयस्तस्मिन्प्रो
द्धृता उत्पन्नाये दुष्टाशयादुष्टांतःकरणाः क्षमार्थीशाराजानस्तेषां प्र
करणे समूहेन प्रवेपिताप्रकंपिता अनवस्थितेतियावत् एवंविधाया
धीर्बुद्धिस्तया हेतुना ॥ शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं ॥ ६ ॥

तच्छ्रुत्वा विधिरप्यती वदयया साकं तथा तत्क्षणं
क्षीराब्धेः सुतटं सदा विटपिभिः सांद्रं महेंद्रादिमैः ॥
नागेंद्रोत्पृथुवर्ष्मकांतिविलसच्छुभ्रस्य देवैर्मुदा स्तु
त्वा श्रीपुरुषोत्तमं स्वकथयत्प्राप्यातिदुःखं समम् ॥
॥ ७ ॥

अथाब्रह्मातदुपधार्याथेत्याद्युक्तं प्रस्तौति ॥ तदिति ॥ विधिरपि ब्रह्मापि
तत्पृथ्व्युक्तं श्रुत्वा अतीव अतिशयितया ॥ स्वत्यतीवचनिर्भरइत्यमरः ॥
दयया तत्क्षणं तथापृथ्व्या तथा महेंद्रादिमैर्देवैः साकंसह नागेंद्रस्य
शेषस्य उत्पृथु अतिमहद्यद्वर्ष्म वर्ष्मदेहप्रमाणयोस्त्यमराद्देहस्तस्य
याकांतिर्द्युतिस्तया विलसन् द्वैगुण्यरूपविशेषेण शोभमानः शुभ्रः
शुक्लवर्णो यस्यैवं भूतस्य क्षीराब्धेर्विटपिभिर्वक्षैः सदा सांद्रं निबिडं सुं
दरं तटंतीरं प्राप्य मुदा परमानंदेनोपलक्षितं समंसर्वत्र समदृष्टि मया
लक्ष्म्या सहितं वा श्रीपुरुषोत्तमं स्तुत्वा अतिदुःखं स्वकथयत् ॥ सदा
विटपिभिः सांद्रमित्यनेन तत्रत्यवक्षाणां वसंताद्युतुकालानपेक्षं रम
णीयत्वं बोधितं ॥ सुशब्देनोत्तरभाविनि प्रसादे विलंबाभावः सूचि
तः ॥ शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं ॥ ७ ॥

दैन्यं निधाय निखिलं त्वदि नाकिवर्ग्यं सैन्यं निहंतु
मसुरस्य स एवमूचे ॥ भक्तारिकंठविषये किल भक्त
दृष्टौ दातुं निजास्त्रममलं च तदीयसंज्ञाम् ॥ ८ ॥

अथ विधिप्रार्थनानंतरं श्रीभगवान् भूसहिताखिलदेववर्गसंबन्धि दुः
खं त्वदि कृत्वा सर्वासुरसैन्यहननोद्देशेन तं प्रत्युक्तवानित्याह ॥ दैन्य
मिति ॥ नाकिनादेवानां वर्गेभवं नाकिवर्ग्यं दैन्यं ॥ वर्गीताच्चेत्यनुवर्त्तमा
ने अशब्देयत्वावन्यतरस्यामित्यनेन यत्प्रत्ययः ॥ एवं वक्ष्यमाणप्रका
रेण ॥ पूर्वार्धान्वयः स्फुटः ॥ किलेति वाक्यालंकारे ॥ उक्ताबुद्देश्यांतरमाह
भक्तेत्यादि ॥ भक्तारिकंठविषये अमलं तेजस्तत्त्वं सुदर्शनमिति ॥ श्रीभा
गवतोक्तेस्तेजस्तत्त्वरूपं निजास्त्रं दातुं तत्कंठच्छेदं कर्तुमित्यर्थः ॥ तथाभ
क्तदृष्टौ तदीयसंज्ञां सुष्ठुदर्शनमित्यर्थवती सुदर्शनरूपां च दातुमिति

योजना॥कारकाणां विवक्षाधीनत्वादधिकरणत्वविवक्षयासप्तमी॥
वसंततिलकावृत्तं॥उक्ता वसंततिलका तभजाजगौ ग इति तल्लक्षणा
त् ॥ ८ ॥

यूयं सुदर्शनाः शश्वत्तथापि मदनुज्ञया ॥ कुदर्शना
द्राग् भवत विपक्षक्षपणाय तत् ॥ ९ ॥

यदूचेतदाह ॥ यूयमिति ॥ यतो भवद्भिः प्रार्थितं तत्तस्माद्धेतोः यद्यपि
यूयं शश्वन्निरं तरं सुदर्शनाः सुष्ठुदर्शनमवलोकनं ज्ञानं वा येषां ते सुदर्श
नादिव्यरूपाः दिव्यज्ञानवंतो वा स्थ तथापि मदनुज्ञया ममाज्ञावशतः
द्राक् शीघ्रं विपक्षक्षपणाय शत्रुनाशनाय कुत्सितं दर्शनमवलोक
नं ज्ञानं वा येषां ते कुदर्शनाः कुरूपाः कुत्सितज्ञानवंत इत्यर्थ इति वि
रोधः ॥ परिहारस्तु कौ पृथिव्यां यादवगोपालादिरूपेण दर्शनं प्रादु
र्भावो येषां त इति ॥ तादृशा भवत ॥ अथवा ॥ तत्कुदर्शनं भवनं यतो विप
क्षक्षपणाय शत्रुक्षयं कर्तुं ॥ अतो युक्तं तथा भवनमिति भावः ॥ ९ ॥

ग० ॥ तदनुज्ञया ते तथैवाकुर्वन् ॥ अथ तत्र भव
च्छ्रीमत्सवित्तनुजावारिवर्तितरलतरतरंगातितर
लिततत्रत्यवनजातजातजातमधुपवरदंडसुपेया
मंदमरंदसौरभभरभरितामोदकरणचणनवपर्णगु
णगणश्रीशरणतरुततिकुसुमसुगंधबंधुरसरलस
मीरणचंचलितचित्रतमध्वजपताकांचलचोरित
तपनातपतापं महानर्घ्यश्लाघ्यरत्नसंघसंघटित
विविधवैजयंतैः कृतवैजयंततातपदोपहासं प्रति

गृहं स्वीयसंततिसमृद्धिप्रवृद्धिसुखमनुभवितुं स
मागतैः सपरिग्रहकलानिधिभिरिव सुवदनैर्विल
संतीभिः सुललनाललामललितमुक्तामणिभूषण
विभूषिताभिर्वधूटाभिर्विराजमानं वीणामृगंप्रदभृ
तिश्रवणास्वाद्यवाद्यकलितकुशलकुशीलवक्रतसं
गीतरीतिगीतिप्रीतिविवशीभूतरसिकमानसं बहु
विधामरद्भुमप्रसूनप्रकरप्रसृतपरिमलविहंगममंजु
कूजितनिवासिजनसुखदसदनोद्यानद्वयं परमसुभ
गपौरप्रचरणपरिचयोपचीयमाननयनानंदवीथि
सहस्रं नव्यपदार्थोपलब्धिपण्यश्रेणिशोभमाधोर
णनियमितप्रचलत्कर्णतालविशालशृङ्गादंडमंडि
तचंडशृङ्गालाखंडलमंडलगंडस्थलदानपंकपंकिल
राजपथं तद्वंहितघंटाघणत्कारसहकारशातकुंभो
पस्करोपल्लतशतांगशतनेमिघोषविचित्रगतिस
मिसमूहहेषितघोषितपदातिकुलसंकुलघंटापथमि
ष्टानिष्ठवर्धकस्वधर्मरतैश्चतुर्भिर्वर्णैर्निविडितं सुव
र्णस्वर्णदुर्वर्णताम्रनिर्मितदुर्गमदृढदुर्गनिर्गतारा
तिभयं सदुर्गत्वसूचितस्वनिष्ठशिवत्वं दिदृक्षागत
सहस्राक्षप्रमुखानिमिषव्रातनेत्राधिबैरिव बहललो
ललोलंबतरलाविरलकमलैः कलितया निर्मलसलि

लपरिखयाऽतिशयितमनोज्ञं मुनिशतमखव्रजा
चरितवासमपि मुनिशतमखव्रजस्थं मुमुक्षुवरे
ण्यं समग्रतीर्थचक्राग्रगण्यं मथुरानामधेयं पुरमु
ल्लसति ॥ २ ॥

तदन्विति॥तदनु भगवदुक्त्यनंतरं तदनुज्ञया तस्य ब्रह्मणोऽनुज्ञया ते
देवाः तथैव अकुर्वन् ॥ सस्त्रीकाः स्वावतारादिकं चक्रुः॥तदुक्तं श्री
मद्भागवते ॥ गिरं समाधौ गगने समीरितामित्यादिना ॥ अथ श्रीमद्भ
गवज्जन्मलीलां वर्णयितुं तदुपोद्घाततया मथुरायां देवकीवसुदवयो
विवाहोत्सवं तत्संगेन कंसं प्रत्याकाशवाणीभवनादिवृत्तंच प्रस्तोष्य
न्नादौ मथुरां वर्णयति ॥ अथेत्यादिना गद्येन ॥ अथेत्यारंभे मंगलेवा
मथुरानामधेयं पुरं उल्लसति परमोत्कर्षेण शोभते ॥ अथ श्रीमद्यमु
नातीरवर्तित्वं तत्संबन्धिदिव्यनीरजजनितमधुसौरभपरिपूर्णपवनसं
चरणेन परमपावित्र्यं परमसुखदत्वं च बोधयति ॥ तत्रभवदित्यादि
नातापमित्यंतेन विशेषणेन ॥ तत्रभवती परमपूज्या श्रीमती या स
वितृतनुजा यमुना तत्संबन्धि यदुदकं तद्वर्तिनोये तरलतरतरंगास्तैर
तितरलितं यत्तत्रत्यवनजातानां यमुनोद्भवकमलानां जातं व्यक्तौ
घजन्मस्थिति मेदिनीकोशाज्जातं समूहस्तस्माज्जातौ यौ मधुपवराणां
भृंगश्रेष्ठानां वृदेन सुष्ठुपेयः अमंदोऽनल्पो मकरंदश्च सौरभभरः सुगं
धातिशयश्चेति तौ ताभ्यां भरितः परिपूर्णः अतएव आमोदः आमो
दः सोतिनिर्हारीत्यमरात् अत्यंताकर्षी सुगंधस्तस्य करणेन वित्तः प्र
ख्यातआमोदकरणचणः सचातेनवित्तइतिचणप् ॥ नवानि पर्णानिगु
णगणाश्च तेषां या श्रीस्तस्याः शरणान्याश्रयभूता ये तरवस्तेषां या

ततिस्तत्संबन्धिकुसुमगंधेन बंधुरं मुकुटे पुंसीत्युपक्रम्य त्रिषुस्याद्रम्य
नम्रयोरिति मेदिनीकोशोक्तेर्बंधुरोरम्यः सरलोऽप्रतिबंधश्च यः समी
रणोवायुस्तेन चंचलिताश्चांचल्यं प्रापिताश्चित्रतमाः ध्वजानां म
हतां केतूनां पताकानामल्पानां तेषां च ये अंचलास्तैश्चोरितोऽतर्था
पितस्तपनातपस्य सूर्यातपस्य तापोयस्मिस्तत् ॥ नानाविधामूल्यर
त्नघटितप्रासादनिबिडितत्वेनामितसंपन्नधित्वात्स्वर्गाधिकैश्वर्यनि
धित्वबोधकं विशेषणमाह ॥ महानर्घ्येति ॥ महता अमूल्यस्तुत्यरत्नसंघे
न सस्यक् घटिता ये वैजयंताः वैजयंतोगृहेशक्रध्वजप्रासादयोः
पुमानिति मेदिनीकोशात् गृहाणि तैः कृत्वा वै निश्चयेन कृतः ज
यंततातस्येंद्रस्य पदं स्वर्गस्तस्य उपहासोयेनैवंविधं ॥ अस्यानेकवैज
यंतत्वेनैकवैजयंतस्वर्गापेक्षयाऽऽधिक्यं स्फुटमेवा ॥ परमरमणीयस्वर्वनि
ताधिकसौंदर्यवत्सीमंतिनीसंयुक्तत्वेनाप्यस्य स्वर्गाधिक्यं बोधयति
प्रतीत्यादिना विराजमानमित्यंतेन ॥ सुवदनैर्विलसंतीभिः शोभमाना
भिः सुललनासुस्वर्वनितादिषु ललामानि ललामंपुच्छपुंड्राश्वभूषा
प्राधान्यकेतुष्वित्यमरात् भूषणभूताः अथवा तासु ललामं प्राधान्यं
यासामेवं भूताश्चता ललितमुक्तामणिभूषणविभूषिताश्च ताभिः बधू
टीभिः बाला स्त्री स्याद्वधूटिकेतिकोशाद्बालाभिः ॥ एतेन तासां जरा
द्यभावः सूचितः ॥ ताभिर्विराजमानं ॥ स्त्रीणां मुक्ताद्यलंकारविभूषित
त्वेन तद्वदनानामपि तथात्वात्तद्विषये उल्लेखते ॥ आगतैः सपरिग्रह
कलानिधिभिरिव सनक्षत्रशशिभिरिव ॥ आगमनप्रयोजनं संभावय
ति ॥ प्रतिगृहं स्वीयानां स्ववं शोद्भवानां यादवानां या संततिस्तस्याः
समृद्धिप्रवृद्धिरैश्वर्यवृद्धिस्तत्सुखमनुभावितुं ॥ श्रवणास्वाद्यवाद्यवा
दनगीतादिगुणवत्कुशीलवयुक्तत्वेनापि नेतः स्वर्गाधिकइत्याशयग

र्षं विशेषणांतरमाह॥वीणामृदंगेत्यादिना मानसमित्यंतेन॥स्पष्टं॥सं
गीतशास्त्रोक्तलक्षणविरुद्धगीतिव्यावृत्त्यर्थंगीतौ संगीतरीतिवैशिष्ट्यं
सुरतरुविराजमाननंदनवनवत्तयापि नाधिक्यं स्वर्गस्येत्याशयेन वि
शेषणांतरमाह॥बहुविधेत्यादिना लब्धमित्यंतेन॥ अनेकविधामरद्रुम
पुष्पसमूहात् प्रसृतपरिमलानि विहंगमानां मंजु कूजितं येषु तानि
च निवासिजनसुखदानि च यानि सदनोद्यानानितैर्लब्धं॥एवं चस्वर्गे
एकमेवनंदनवनं तत्रच पंचैवसुरतरवः अत्र तु तान्यनेकानि तेषुचानं
ताः सुरतरवइत्याधिक्यं स्फुटं॥व्यवहारधुरीणानेकविधधनिकविशि
ष्टत्वमनेकविधापूर्वपदार्थविशिष्टत्वं च बोधयितुं विशेषणद्वयमाह
परमेत्यादि ॥ परमसुंदरपौरसंचाराभ्यासेन कृत्वा उपचीयमानोवर्द्ध
मानोनयनानंदोयस्मिन्नेवंविधं वीथीसहस्रं मार्गसहस्रं यस्मिन्नेवं
विधं॥तथा॥नव्येति ॥नव्यपदार्थानामुपलब्धिः प्राप्त्यस्यामेवंविध
या पण्यश्रेण्या शोभा यस्मिस्तत्॥एतेन सुतरां स्वर्गाधिक्यं॥तत्रतस्या
अभावात् ॥ चतुरंगसैन्यसंपद्विशिष्टत्वबोधकं विशेषणद्वयमाह॥आ
धोरणेत्यादि॥गजशिक्षकनियमितं प्रचलत्कर्णतालं विशालशुंडादं
डमंडितं चंडं यत्शुंडालाखंडलानां गजेंद्राणां मंडलं समूहस्तस्य गं
डस्थलसंबन्धिना दानेन मदोदकेन पंकिला राजपथा यस्मिस्तत्॥आ
धोरणाहस्तिपकाइत्यमरः॥तथा॥तदिति॥तच्छब्देन गजाः परामृश्यं
ते॥गजबृंहितघंटाघणत्कारयोः सहकारः साहित्यं यस्यैवंविधोयः
स्वर्णोपस्कारालंकतरथचक्रधाराघोषः सच विचित्रगत्यश्वसमूहश
ब्दितंच घोषः संजातोयस्यैवंविधं यत्पदातिकुलं च एतैः संकुला
व्याप्ता घंटापथा राजमार्गायस्मिस्तत्॥स्वस्वधर्मानुवर्तिवर्णचतुष्टय
वत्तां बोधयति॥इष्टेत्यादिना॥इष्टानिष्टयोर्वर्द्धकायथाक्रमं दृष्टिक

त्तरिश्छेदकाश्च ते च ते स्वधर्मनिरताश्च तैस्तथाविधैरित्यादि स्फु
टं ॥ यद्वा इष्टानिष्टवर्द्धकोयः स्वधर्मस्तत्र रतैरिति ॥ दुर्गसंपत्तिहे
तुकमरातिदुष्प्रवेशत्वं बोधयति ॥ सुवर्णेत्यादिना ॥ सुवर्णं उत्तमव
र्णं ॥ एतत्स्वर्णादित्रितयविशेषणं ॥ तेनतेषांनैर्मल्यंबोध्यते ॥ एवं
विधं स्वर्णं दुर्वर्णं रजतं रूप्यमित्यमरात् दुर्वर्णं रजतं ताम्रं च द्वंद्वे ए
तैर्निर्मितं दुर्गमं दृढं यद्दुर्गमित्यादि स्फुटं ॥ अतएव सर्वदा परममं
गलरूपत्वं बोधयति ॥ सदुर्गत्वेति ॥ दुर्गसहितत्वेन सूचितं स्वनिष्ठं
शिवत्वं निरूपद्रवत्वं येनैवंविधं ॥ दुर्गया पार्वत्या सहित इति व्यु
त्पत्त्या पार्वतीसहिते शिवत्वं प्रसिद्धं ॥ पार्वतीसहिते यथा शिव
त्वाव्यभिचारस्तथाऽस्मिन्नपि सदुर्गत्वात् शिवत्वस्याव्यभिचारः ॥
एवंच मुक्तिदातृत्वेन सर्वदा मंगलरूपमित्यर्थः ॥ परिखाविशिष्टत्वे
नाप्यरिपरिभ्वराहित्यं बोधयति ॥ दिदृक्षेत्यादिनामनोज्ञमित्यंतेन॥
बहला लोलंतो ये रलयोः सावर्ण्याल्लोलंबाः भ्रमरश्चंचरीकः स्या
द्रोलंबो मधुसूदन इति त्रिकांडशेषाद्भ्रमरास्तैः कृत्वा तरलानि चं
चलानि अविरलानि निविडानि यानि कमलानि तैः कलितया
युक्तयेत्यादि स्फुटं ॥ सलिलस्य निर्मलेति विशेषणेन प्रतिबिंबभ
वनयोग्यत्वं बोधितं ॥ इमानि भ्रमरविशिष्टानि कमलानि न भवं
ति किंतु तरलतरगोलकविशिष्टानां दर्शनेच्छागतेंद्रप्रमुखदेवगणन
यनानां प्रतिबिंबान्येवेत्युत्प्रेक्षते ॥ दिदृक्षेति ॥ दिदृक्षया एतत्पुरा
वलोकनेच्छया आगतो यः सहस्राक्षप्रमुखानामिन्द्रादीनामनिमि
षाणां देवानां व्रातः समूहस्तस्य नेत्राणां बिंबैः प्रतिबिंबैरिव ॥ सुर
मत्स्यावनिमिषौ ॥ स्तोमौ धनिकरव्रातवारसंघातसंचया इति चाम
रः ॥ बिंबं तु प्रतिबिंबेऽपीति मेदिनी॥अस्य निवासमात्रेण मुक्तिदा

तृत्वमतएव मुमुक्षुमुनिसंधाधिष्ठितत्वमतएव समग्रतीर्थागण्यत्वं
चेति शेषविशेषणैर्बोधयति ॥ मुनीत्यादिनाऽगण्यमित्यंतेन ॥ मु
निशतमखा मुनीन्द्रास्तेषां यो ब्रजः समूहस्तेन कृतो वासो वसति
र्यस्मिन्नेवंविधमपि मुनीन्द्रब्रजे तिष्ठतीत्येवं विधमिति एकस्यैव ब्र
जस्याधेयत्वाधारत्वयोः प्रसक्त्या विरोधाभासः ॥ परिहारस्तु मुनी
नां शतमनंताः मखाः क्रतवो यस्मिन्नेवंविधो यो ब्रजश्चतुरशीति
योजनात्मको देशस्तस्मिन्तिष्ठतीत्येवंविधमिति ॥ मुमुक्षुवरेण्यमि
त्यनेन नित्यं भगवत्सान्निध्यं बोधितं ॥ तदुक्तं ॥ मथुरा भगवान्यत्र
नित्यं सन्निहितोहरिरिति ॥ वरेण्यमित्यत्र वृत्र एण्यप्रत्यय औणा
दिकः ॥ तेन वरणीयमित्यर्थः ॥ इतरत्सुगमं ॥ २ ॥

इत्थंभूतमेतत् ॥ दाशार्हवृष्यंधकभोजवीरनाथः
कुनाथत्वमथ प्रकाश्य ॥ शशास चंडैर्दनुजांशभू
तैरन्वर्थनामा किल कंससंज्ञः ॥ १० ॥

इत्थंभूतमेतदिति ॥ अस्योत्तरश्लोकेन संबंधः ॥ अथ दाशार्हादि
वीरनाथो हिंसकत्वेनान्वर्थनामा कंसः स्वस्य पृथ्वीनाथत्वकुत्सित
नाथत्वे प्रकाश्य क्रूरैर्दनुजांशभूतैः सहायैः पूर्वोक्तप्रकारमेतत् मथु
रानामधेयं पुरं पालयति स्मेत्याह ॥ दाशार्हत्यादि ॥ दशार्हादिवी
राणां यादवभेदानां वीराणां नाथः पालकः उपतापकश्च ॥ नाथृ
नाधृयाञ्जोपतापैश्वर्याशीःष्वितिधातुसूत्रात् ॥ कोः पृथ्व्या नाथ
स्तस्य भावस्तत्त्वं कुत्सितनाथत्वं च ॥ कंस्ते हिनस्ति लोकानिति
कंसः ॥ किलेत्येतिस्ते ॥ इतरत्सुगमं ॥ उपजातिर्वृत्तं ॥ अनंतरोदीरित

लक्ष्मभाजौ पादौ यदीयावुपजातयस्ता इति तल्लक्षणात् ॥ १० ॥
ग० ॥ तस्य खलु खलस्यास्यनवद्यत्तया गुणसं
पत्संपद्यमानशोभातिरेकत्तया देवकी शुभनाम
धेया स्वसा ॥ ३ ॥

तस्येति ॥ खलु स्याद्वाक्यभूषायामिति मेदिनीकोशात् वाक्यालंकारे
खलुशब्दः ॥ तस्य कंसस्य शुभनामधेया श्रीभगवदुत्पत्तिनिदानत्वे
न शुभं कल्याणरूपं नामधेयं यस्याः सा देवकी स्वसा भगिनी अ
स्ति ॥ कीदृशी या अनवद्यत्तत् अनवद्यं निर्दोषं तत् तदयं यस्याः
सा ॥ यद्वा ॥ अनवद्यानां निर्दोषाणां योगिनां श्रीभगवत्प्रादुर्भा
वनिदानत्वेन तद्व्या तद्वयस्य प्रियेति एकं पदं ॥ तथा या च गुण
संपदिति ॥ सुगमं ॥ ३ ॥

तस्मिन्स्तदा तस्यतनूनपातस्तस्याः स्वसुः सद्दसुदे
वसंज्ञः ॥ साक्ष्ये करग्राहमसौ चकार प्राज्ञः प्रहृष्य
प्रणयप्रपूरः ॥ ११ ॥

अथ मथुरायां वसुदेवोऽग्निसाक्षिकं देवक्याः पाणिग्रहणमकरोदि
त्याह ॥ तस्मिन्निति ॥ प्राज्ञः प्रणयप्रपूरः सद्दसुदेवसंज्ञोऽसौ तस्मि
न्तनूनपातः साक्ष्ये सति तस्य तस्याः स्वसुः करग्राहं तदा प्रहृष्य
न्संश्वकारेत्यन्वयः ॥ प्रणयं स्नेहं प्रकर्षेण पूरयतीति प्रणयप्रपूरः ॥
सती अन्वर्थत्वेन उत्तमा वसुदेवइति संज्ञा यस्यैवंभूतः ॥ वसुना द्रो
णाख्यवस्ववतारभूतेन नंदेन दीव्यति मित्रत्वेन व्यहरति मोदते क्री
डति वा वसुदेव इत्यन्वर्थसंज्ञ इत्यर्थः ॥ नंदस्य द्रोणावतारत्वं द्रो
णो वसूनां प्रवर इत्यादिना श्रीमद्भागवते उक्तं ॥ तस्मिन्पुरे ॥ तनू

नपातः जातवेदास्तनूनपादित्यग्निपर्यायेष्वमरात् अग्नेः ॥ तस्य कंस
स्य ॥ तस्याः पूर्वोक्तगुणविशिष्टायाः स्वसुर्भगिन्या देवक्याः कर
पाहं पाणिग्रहणं ॥ तच्छब्दस्य बुद्धिस्थपरामर्शकत्वेन तदा कलि
द्वापारयोः संधिवेलायां ॥ प्राज्ञः प्रहृष्यन् प्रणयप्रपूर इत्यनेन प्रवृ
त्तिनिवृत्त्युभयमार्गनैपुण्यं तस्य ध्वन्यते ॥ इन्द्रवज्रा वृत्तं ॥ स्यादिन्द्रव
ज्रा यदि तौ जगौ ग इति तल्लक्षणात् ॥ ११ ॥

कृतोद्वाहे तस्मिन्सुमतिवसुदेवे क्षितिपतिः सुता
प्रीत्यै प्रादाद्दुवररथाश्वद्विपभटं ॥ धनं तस्मै दासी
शतमपि महानर्घ्यमणिभिः सुवस्त्रालंकारप्रकरम
तिल्लष्टः शुभमतिः ॥ १२ ॥

अथ विवाहानंतरं देवको देवकीपिता लृष्टः सन् वसुदेवाय सुताप्री
त्युद्देशेन चतुरंगसैन्यं धनं तथा दासीशतं तथा अमूल्यरत्नसहितव
स्त्रालंकारांश्च प्रादादित्याह ॥ कृतोद्वाहइति ॥ क्षितिपतिः सुतापद
समन्वित्याहाराद्देवकः ॥ अतएव श्रीमद्भागवते उक्तं ॥ दुहित्रे देव
कः प्रादादिति ॥ भटमित्यत्र सेनांगत्वादेकवद्भावः ॥ शिखरिणी वृ
त्तं ॥ रसैरुद्वैच्छिन्ना यमनसभला गः शिखरिणीति तल्लक्षणात् ॥
॥ १२ ॥

तदनंतरम् ॥ गंधर्वयुग्मद्वययुक्त उत्तमेरथे समारो
प्य सुखं सुदंपती ॥ स्वसुहिं तुष्ट्यै स्वयमास्थितः खलो
रश्मींश्च जग्राह तदा स सौख्यतः ॥ १३ ॥

तदनंतरमिति ॥ अस्योत्तरश्लोकेनान्वयः ॥ अथ विवाहानंतरं त
दा गृहप्रवेशवेलायां खलः कंसश्चतुरश्वयुक्ते रथे दंपती सुखं यथा

स्यात्तथा समारोप्य स्वस्वस्तुष्ट्यर्थं परमसंतोषेण स्वयमपि यन्तु
स्थाने स्थितः सन् रश्मीन् जग्राहेत्याह ॥ गंधर्वेत्यादि ॥ वाजिवाहार्वा
गंधर्वेत्यमरात् गंधर्वा अश्वास्तेषां युग्मद्वयं चतुष्टयं तेन युक्ते ॥ सुदंष
तीत्यत्र भगवदुत्पत्तिनिदानत्वेन शोभनत्वसूचकः सुशब्दः ॥ रश्मी
नृप्रयहान् ॥ पूर्वार्धोपात्तं सुखं दंपतिनिष्ठमिति सौख्यतइत्यनेन
नपुनरुक्तिः ॥ अन्यत्सुगमं ॥ इन्द्रवंशावंशस्थयोरुपजातिः ॥ १३ ॥

ग ॥ तदनु तदा सुरभिस्यंदनशतक्षरन्मदसुगंधवं
धुरसिंधुरधुरंधरसमूहसैंधवसंदोहपदातिप्रकरचर
णप्रचरणक्षुण्णक्षोणीतलोत्पत्तितधूलिकणधोर
ण्येव धरण्या निजवलयेपि अन्वर्थीकरिष्यमाण
नाम्नो हरेर्जन्मनिदानदंपत्यवलोकनोत्सुकया त
या धूसरिते श्रोत्रसुखदविविधमंगलवाद्यनिस्वनै
धमानात्मगुणैर्वरदेशे निजसाम्यं विधातुं तस्मिन्
शरीरिणी वाणीत्यमाविरासीत् ॥ ४ ॥

तदन्विति ॥ तदनु रश्मिग्रहणानंतरं ॥ तदा गमनावसरे ॥ सुरभि
सुरभिरित्युपक्रम्य सुगंधिकांतयोस्त्रिष्विति मेदिनीकोशोक्तेः कांतं
यद्रथशतं ॥ तथा क्षरन्मदसुगंधरम्याये सिंधुरधुरंधराः हस्ती महामृगः
पीलुः सिंधुरोदीर्घमारुतइति त्रिकांडशेषात् गजश्रेष्ठास्तेषां समूहः ॥
तथा सैंधवसंदोहः हयसैंधवसमयः संदोहविसरव्रजाइति चामरा
त् अश्वसंघः ॥ तथा पदातीनांप्रकरः प्रकरः स्यात् पुमान् संघे इ
ति मेदिनी कोशात् समूहः ॥ चतुर्णां द्वंद्वे तेषां चरणप्रचरणेन क्षु
ण्णं विदीर्णं यत्क्षोणीतलं तस्मादुत्पत्तितया धूलिकणानां धोरण्या

परंपरया धूसरिते मलिनीकृते इति अंबरदेशविशेषणं ॥ नेयं धुलि
धोरणी किंतु स्वभारहरणकर्तृत्वेनान्वर्थहरिनामश्रीभगवत्पादुर्भावि
कारणदंपत्योः स्वपृष्ठस्थितयोरवलोकनासंभवात् तदभिलाषेणोर्ध्व
प्रदेशे संप्राप्ता भूमिरेवेयं किमित्युत्प्रेक्षते ॥ धरण्येति ॥ इवशब्दो
भिन्नक्रमः ॥ निजवलयेऽपि ॥ अत्र निजशब्देन पृथ्वीसंबन्धि ॥
भूभारहरणद्वारा अग्रे अन्वर्थीकरिष्यमाणमनुगतार्थीकरिष्यमाणं
हरिरिति नाम येनैवंविधस्य हरेर्जन्मनिदाने जन्मकारणभूतौ यौ
दंपती वसुदेवदेवकीरूपौ तयोरवलोकनविषये उत्सुकया तया प्र
सिद्धयाधरण्येव पृथ्व्येवा ॥ तथा श्रोत्रसुखदविविधमंगलवाद्यनिःस्व
नैरेधमानो वर्धमान आत्मनः स्वस्य गुणः शब्दो यस्मिन्नेवंविधेऽव
रदेशे आकाशदेशे अशरीरिणी शरीररहितावाणीइत्थं वक्ष्यमाणप्र
कारा आविरासीत् ॥ किमर्थमत आह ॥ तस्मिन्कंसे निजसाम्यं
विधातुं ॥ यथा स्वयं शरीरहीना तथा एतमपि शरीरहीनं कर्तुं ॥
देवकीहननादिरूपापराधकरणे प्रवर्तनेन कुपितभगवद्धारामारयि
तुमित्यर्थः ॥ ४ ॥

कंसाष्टमगर्भास्या दर्भमिवाग्निर्द्रुतं हि भो त्वांतु ॥
नाशयितेऽयुक्ता सा समाप्ति मगमच्छरीररहिता
वाक् ॥ १४ ॥

अशरीरिणी वाक्केन रूपेणाभूत्तदाह ॥ कंसेति ॥ भो हे कंस अस्या
देवक्याः ॥ अन्वयः स्फुटः ॥ तु स्याद्भेदेऽवधारणे हि हेताववधार
णे इति चामरादवधारणवाचकौ तुहिशब्दौ तयोरेकस्याष्टमगर्भइ
त्यनेनापरस्य नाशयितेत्यनेन संबंधः ॥ तेनाष्टमगर्भातिरिक्तस्य हंतुर

भावस्तथा नाशयितैवेत्यनेन न केनापि त्वदुपायेन तन्नाशसंभावना
पीति सूचितं ॥ दर्भमिवाग्निरित्युपमया च त्वन्नाशकरणे तस्याया
साभावः सूचितः ॥ गीतिरार्या वृत्तं ॥ १४ ॥

ततस्तच्छ्रुत्वोच्छ्रितबाहबलावलेपबहलोच्छ्रंखलः
खलः खलु खलीननिर्मुक्तक्रोधांधांतःकरणवशग
श्रृंदो मंडलाग्रेण करेण कचे गृहीत्वा सुभगां भगि
नीं संभ्रमाद्धंतुमारभत ॥ ५ ॥

एवमशरीरवागभिप्रायमबुद्ध्वा स्वमृत्युनिवारणार्थं भगिन्या एव
हननं कर्तुमारब्धवानित्याह ॥ तत इति गद्येन ॥ खल्विति वाक्या
लंकारे ॥ ततस्तदाकाशवागुक्तं श्रुत्वा चंडोऽत्यंतकोपनः खलः कं
सः सुभागामलौकिकैश्वर्यसंपन्नामपि भगिनीं देवकीं करेण कचे
गृहीत्वा संभ्रमस्त्वरेत्यमरात् संभ्रमाच्चरया मंडलाग्रेण खड्गे तु नि
स्त्रिशचंद्रहासासिरिष्टयः ॥ कौक्षेयको मंडलाग्रकरवालकृपाणवदि
त्यमरात् खड्गेन हंतुमारभतेत्यन्वयः ॥ कीदृशः ॥ उच्छ्रितेति ॥ उच्छ्रितं
त्रिषुसंजाते समुन्नद्धप्रवृद्धयोरिति मेदिनीकोशात् उच्छ्रितः प्रवृद्धो
यो बाहबलावलेपो बाहो भुजे पुमान्मानभेदाश्ववृषवायुष्विति
मेदिन्याः भुजबलगर्वस्तेन बहलमत्यंतमुच्छ्रंखलः ॥ तथा ॥ खलीने
ति ॥ कविका तु खलीनोऽस्त्रीत्यमरात् खलीनमश्ववशीकरणार्थं
मखबंधनं भाषायां लगाम इति प्रसिद्धं तेन निर्मुक्तं लक्षणया
अनावरकं यक्रोधांधांतःकरणं ॥ खलीननिर्मुक्त इति क्रोधविशे
षणं वा ॥ तद्वशगस्तदधीनः ॥ यथा मुक्तखलीनोश्वः कस्यापि व
शे न तिष्ठति प्रत्युतारूढमपि स्ववशं करोति तद्वत् क्रोधपराधीनां

तःकरण इत्यर्थः ॥ एतेन तां दैवीमपि परमार्थभूतामपि वाचम
नादृत्य भगिन्या अपि हननोद्यमो युज्यतएवा स्येति सूचितं ॥ ५ ॥

तं तादृशं समवलोक्य दयाविहीनं शौरिः सुधीः
सविनयो ऽधममित्थमूचे ॥ दास्ये प्रजाः स्वभगि
नीं रूपणां विमुंच सिंचायि सौख्यसुधया स्वजना
न् हि कंस ॥ १५ ॥

अथ वसुदेवो मृत्युर्बुद्धिमताऽपोहो यावद्बुद्धिबलोदयमित्यादिश्री
मद्भागवतोक्तरीत्या मनसि विचार्य देवकीहननात्कंसं निवर्त्तयि
तुं स्वापत्यदानं प्रतिज्ञातवानित्याह ॥ तमिति ॥ शोभना विचार
शालिनी धीर्यस्यैवंविधो विनयसहितः शौरिर्वसुदेवः अधमं कु
त्सितं ॥ अधमौ न्यूनकुत्सितावित्यमरः ॥ अतएव दयाविहीनं तं
कंसं तादृशं भगिनीहननोद्यतं समवलोक्य इत्थं वक्ष्यमाणप्रकारे
ण ऊचे इत्यन्वयः ॥ इत्थं कथं ॥ अयि कंस हि निश्चयेन प्रजाः
भावीन्यपत्यानि अर्थाद्देवक्याः अहं दास्ये रूपणां दीनां तत्रापि
स्वभगिनीं विमुंच स्वजनान्सौख्यसुधया सौख्यामृतेन सिंचेति ॥
वसंततिलका वृत्तं ॥ १५ ॥

ग० ॥ तदनंतरं प्रथमान्वर्धितनामानरादनरदेवो
वसुदेवस्य सुधासारवर्षिणीं वाणीं श्रवणसरणि
संचारिणीं विरचय्य स कंटकः कंसइव संकटम
पितयोः किल सन्न्यवर्तत ॥ ६ ॥

एवं वसुदेवोक्तं श्रुत्वा कंसो निवृत्तइत्याह ॥ तदनंतरमिति गद्येन ॥

तदनंतरं वसुदेवकर्तृकस्वापत्यदानप्रतिज्ञानंतरं प्रथमान्वर्धितनामा
प्रथमं वसुदेववचःश्रवणात्पूर्वमन्वर्धितं भगिनीहननोद्यमेन यथा
र्थीकृतं नाम येनैवंविधः स नरादानामसुराणां नरदेवो राजा कंस
इवेत्याद्यन्वयः स्फुटः ॥ कंटकः क्षुद्रशत्रुः कंटकसदृशदुःखदाता
वा अत्र पक्षे कंटकः सूच्यं द्रुमांगं वा ॥ सूच्येक्षुद्रशत्रौ च रो
महर्षेच कंटकइत्यमरः ॥ ६ ॥

खलु सुसंगतेः फलमिदम् ॥ यद्यपि खं तच्छून्यं नि
यतं शश्वत्सुवर्णसंयोगात् ॥ ग्राह्यं सद्भिर्यत्नात्तस्मा
ल्लोके सुसंगतिः श्रेष्ठा ॥ १६ ॥

नच्चेतावान्कूरः खलः कंसो वसुदेववाक्येन कथं निवृत्तइत्याशं
क्य सुसंगत्या शून्यत्तदयस्य खलस्यापि स्वभावपरिवर्त्तनं भवती
त्याह ॥ खल्विति ॥ सुसंगतेः श्रेष्ठ्यमेवार्थांतरन्यासेनाह ॥ यद्यपी
ति ॥ तत्सुखशब्दांतःपाति खं खकाररूपमक्षरं अर्थतोयद्यपि शून्यं
नियतं शून्यमेव आकाशार्थकत्वात् अवस्तु ग्रहणानर्हमितियाव
त् ॥ तथापि इति शेषः ॥ सुइत्येतद्वर्णसंयोगात् सुखरूपं सत्
सद्भिर्यत्नाच्छ्वद्भासं भवति तस्मात्सुसंगतिः सत्संगः सुइत्येतद्वर्ण
संयोगश्च श्रेष्ठो भवति ॥ अथच तदुपनिषद्वेद्यं खं ब्रह्म ॥ खं ब्रह्मेति श्रु
तेः ॥ यद्यपि शून्यं नियतं मनआदिभिरग्राह्यतया शून्यप्रायमेवाय
द्वा शून्यपदाभिधेयं ॥ महोपनिषदि एषश्चैव शून्यइत्युक्तेः ॥ शमूनं
कुरुते यस्माददृश्यः सन् परः स्वयं ॥ तस्माच्छून्यमिति प्रोक्त इति
महाकौर्मै निर्वचनपूर्वकमुक्तत्वात् च ॥ शं मोक्षसुखं ॥ तथापि य
येति शेषः ॥ सुसंगत्येत्यर्थः ॥ शश्वत्पुनः पुनः ॥ सुवर्णेति ॥ परब्रह्मप्र

तिपादकत्वेनशोभना वर्णास्तत्समूहात्मकान्युपनिषद्वाक्यानि तेषां
सम्यग्योगादभ्यासात् तद्रूपाद्यत्वात्सद्भिः शुद्धांतःकरणैः पुरुषैर्यस्मा
द्वाह्यं अपरोक्षतया ज्ञेयं भवति तस्मात्सुसंगतिः सदुरुत्समागमः
श्रेष्ठः अस्तीति शेषः ॥ योवै भूमा तत् सुखमिति श्रुतिप्रतिपाद्यत्र
ह्यात्मकस्य सुखस्य सदुरुत्संगत्यैव सद्वास्तव्यार्थः ॥ १६ ॥

ग० ॥ तदनु वसुदेवः सद्यः स्वसदनं लब्धं समासा
द्याऽनवद्यः संपद्यमानमनोरथो रथादथोत्तीर्य यदु
वर्यः ससुखं संन्यवसत् ॥ ७ ॥

तदनंतरं वसुदेवः परिपूर्णमनोरथः सन् स्वगृहं गत्वा सुखेन न्यवस
दित्याह ॥ तदन्विति ॥ स्फुटं ॥ ७ ॥

प० ॥ कालांतरे प्रसुषुवे शुभकीर्तिमंतं सा देव
की फलमिवोत्पृथुकीर्तिसुद्रोः ॥ कंसाय दातुमनय
द्वसुदेव एनं तस्यालयं स समयादथ सत्यसंधः
॥ १७ ॥

अथ कतिपु चिद्दिनेष्वतीतेषु देवकी कीर्तिमंतं नाम पुत्रं सुषुवे त
दनंतरं वसुदेवः पूर्वप्रतिश्रुतनिर्वाहाय पुत्रमादाय कंसगृहं गतवा
नित्याह ॥ कालांतरइति ॥ समयात् पुत्रदानरूपसंकेताद्धेतोः एनं
कीर्तिमंतं कंसाय दातुं तस्य कंसस्यालयमनयदितियोजना ॥ उदु
न्ततः पृथुर्विस्तीर्णो यः कीर्तिरेवसुद्रुः शोभनो वक्षस्तस्य फल
मिव ॥ उत्पृथु इति पृथक्छेदेन फलविशेषणं वा ॥ अतएव तस्य

कीर्तिमानिति नाम ॥ सत्यसंधः सत्यप्रतिज्ञः ॥ वसंततिलका वृत्तं
॥ १७ ॥

ग० ॥ स पापः पावकोपमं पाकं पश्यन्प्रापं तं
प्राज्ञं प्रतिज्ञाप्रत्ययप्रसन्नः प्रहसन्निदं प्रत्युत्तरं
प्रावोचत् ॥ भो भो वसुदेव सुकुमारेण सुकुमारेण
सह त्वं सदनं संप्रयाहि यत्त्वदभिधानाद्यार्धाक्षर
द्वयसंख्यासंपूरकायुवयोर्गर्भान्मे भयमभयमस्मै
दत्तमिति ॥ ८ ॥

सपापइति ॥ पापरूपोपि सकंसः प्रतिज्ञायाः पूर्वोक्तप्रजासमर्पण
रूपायाः प्रत्ययेन प्रत्ययो ज्ञानरंधयोरित्युपक्रम्य अधीने निश्चये
स्वादाविति हैमोक्तेर्निश्चयेन प्रसन्नः ॥ तथा ॥ पावकोपमं तेजसा
ऽग्निसदृशं पाकं पोतः पाकोऽर्भकोऽङ्गिभइत्यमरादर्भकं पश्यन् प्रहस
न् अपापं प्राज्ञं तं वसुदेवमिदं वक्ष्यमाणं प्रत्युत्तरं प्रावोचदिति यो-
जना ॥ इदं किमित्यतआह ॥ भोभोइति ॥ योजना स्पष्टा ॥ सु
कुमारेण सौकुमार्यवता सुकुमारेण शोभनेन तनयेन ॥ त्वदिति ॥
यद्यस्मात्तव यदभिधानं वसुदेवइति तस्य यदाद्यार्धाक्षरद्वयं वसुइ
ति तत्प्रतिपाद्या या संख्या अष्टत्वसंख्या तत्संपूरकादष्टमादित्यर्थः ॥
युवयोर्गर्भान्मे भयमाकाशवाण्या निर्दिष्टमस्ति तत्तस्मादस्मै बाल
कायाभयं दत्तं ॥ मयेति शेषः ॥ अग्निसदृशातितेजस्विदेवकीपुत्र
दर्शनेन किंचिद्गीतिप्रादुर्भावात् कुमारसौकुमार्यदर्शनेन किंचिद्
याप्रादुर्भावात् वसुदेवस्यैतादृशपुत्रप्रयुक्तमोहनिवृत्तिपूर्वकस्वप्रति

ज्ञासंरक्षणदर्शनेन संतोषाविर्भावाच्च सपुत्रं तमभयदानपूर्वकं विस्तृ-
ष्टवानिति भावः ॥ ८ ॥

ग० ॥ ततोऽसतस्तादृशीं सद्विरश्रद्धेयां गां तामपि
श्रुत्वात्युच्छ्रिताल्छ्छान्मानसं नाहो स्वयमानकदुं-
दुभिर्निवदते ॥ ९ ॥

ततइति ॥ ततः कंसभाषणानंतरं असतः खलस्य कंसस्य अतएव
सद्विः साधुभिरश्रद्धेयामविश्वसनीयां तादृशीमभयदानरूपामपि
तां पूर्वोक्तां गां स्वर्गेषु पशुवाग्वज्रदिङ्नेत्रघृणिभूजले ॥ लक्ष्यदृष्ट्या
स्त्रियां पुंसि गौरित्यमराद्वाचं श्रुत्वा मानसं अर्थाद्वसुदेवस्यात्युच्छ्रि-
ताल्छ्छात्संकटान्ननिवदते निवृत्तं नाभूत् ॥ खलभाषणस्यावि-
श्वसनीयत्वेन मानसिकं दुःखं तस्य निवृत्तं नाभूदिति भावः ॥ अ-
होइतिवितर्के ॥ अहो धिगर्थे शोके चेत्युपक्रम्य असूयायां वित-
र्के स्यादिति मेदिन्युक्तेः खलस्यैतस्येदानीमीदृशीवृत्तिः क्षणांतरे क-
थं भविष्यतीत्येतादृशवितर्कपूर्वकमित्यर्थः ॥ स्वयमानकदुंदुभिर्वसु-
देवो निवदते परावृत्तोभूदित्यर्थः ॥ उक्तंच श्रीमद्भागवते ॥ नाभ्यनं-
दत तद्वाक्यमसतोऽविजितात्मन इति ॥ ९ ॥

प० ॥ नारदकथनाभिज्ञः सकलत्रासक इतो हि स
कलत्रम् ॥ कारागेहस्थं द्रागकारोद्धून् प्रदुःखितां
स्तंसः ॥ १८ ॥

अथ नंदाद्या ये ब्रजे गोपा इत्यादिश्रीमद्भागवतोक्तरीत्या नारदो
पदेशेन सर्वेषां देवतारूपत्वं दैत्यहननोद्देशेन भगवंतमवतरिष्यंतं च
ज्ञात्वा देवकीसहितं वसुदेवं झटिति कारागृहे निक्षिप्तवांस्तत्तनयं

च हतवान् सर्वान्बन्धूश्चापीडयदित्याह ॥ नारदेति ॥ नारदकथनेन
नारदोपदेशेन अभिज्ञः सर्वेषां देवतांशत्वस्य दैत्यहननोद्देशेन भग-
वदवतारस्य च ज्ञाता स कंसः हि यतः सकलत्रासकः इतो हेतोः
सकलत्रं तं वसुदेवं तद्धून् द्राक् कारागेहस्थं वचनविपरिणामे-
न कारागेहस्थांश्चाकरोत् ॥ श्लेषेण कलाभिः सहितः सकलश्चंद्रः
स्वकुलकूटस्थस्तमपि तद्वंशीयोयसेनादिपीडनेन त्रासयतीति तथा-
विधः ॥ योहि स्वकुलकूटस्थमप्युद्वेजयति सभगिनीमुद्वेजयिष्य-
तीति किमु वक्तव्यमित्यर्थः ॥ किंच ॥ सकलं चंद्रं त्रायते भगवदु-
त्पत्तिद्वारा स्वीयसंरक्षणेनेति सकलत्रस्तं त्रासयतीति किमु वक्त-
व्यमित्यर्थः ॥ यद्वा सकलत्रानस्यति क्षिपतीति व्युत्पत्त्या सकल-
त्रक्षेपकः ॥ अतएव सकलत्रं कारागेहे क्षिप्तवानिति योग्यमेव ॥
॥ १८ ॥

ग० ॥ अथो क्रमेण तयोः षट्स्वपि सूतेष्वाशुशुक्ष-
णिसदृक्षेषु क्षपितेषु सत्सु ॥ १० ॥

अथोइति ॥ अथो कारागृहनिक्षेपानंतरं आशुशुक्षणिसदृक्षेषु अ-
ग्निसदृक्षेषु ॥ शिखावानाशुशुक्षणिरित्यग्निपर्यायेष्वमरः ॥ क्षपिते-
षु नाशितेषु सत्सु ॥ १० ॥

प० ॥ शेषाख्योऽशेषजगद्धर्ता तद्गर्भगस्तदा सम-
भूत् ॥ निजमस्तकस्थभूमेभारिं दृष्ट्वा क्षयाय तस्यैव
॥ १९ ॥

अशेषजगद्धारकः शेषः स्वमस्तकस्थितभूमेभारिं प्रत्यक्षतोदृष्ट्वा त

क्षयार्थं सप्तमगर्भधारणवेलायां देवकीगर्भगोऽभूदित्याह ॥ शेषा ख्यइति ॥ स्पष्टं ॥ तदा सप्तमगर्भधारणवेलायां ॥ तस्यैव भारस्यैव क्षयाय क्षयंकर्तुं ॥ स्वमस्तकस्थिताया भूमेः प्रत्यक्षतोदर्शनायोग्यत्वात्तत्रसंचारपूर्वकं दर्शनार्थं तद्गर्भगोऽभूदित्यर्थः ॥ १९ ॥

तदनंतरम् ॥ हंसवाहनतोषाय कंसपक्षक्षयाय सः ॥ शंशयोकथयन्मायां संशयच्छिद्धारिः स्वयम् ॥ २० ॥

तदनंतरमिति ॥ उत्तरान्वयि ॥ हंसवाहनेति ॥ अन्वयः सुगमः ॥ हंसवाहनस्य ब्रह्मणः संतोषाय ॥ शंशयइति ॥ शं सुखं शये हस्ते यस्य सः ॥ पंचशाखः शयः पाणिरित्यमरः ॥ २० ॥

ग० ॥ अये देवि देवि देवकात्मजाया देवक्या उदरे दर्शितस्थिते देवस्य क्षमाधरणतया कृपावर्षणस्य रणप्रचरणा रातिसंकर्षणस्य नाम्नापि संकर्षणस्या कर्षणं कृत्वा तं रोहिणीगर्भगं कुरुष्वद्राक् ॥ ११ ॥

यदकथयत्तदाह ॥ अयेइत्यादिना ॥ अन्वयः स्फुटः ॥ देविदेवीति संभ्रमे द्विरुक्तिः ॥ क्षमायाः पृथ्व्या अथच क्षातिर्धरणस्तस्य भावस्तत्ता तया हेतुभूतया ॥ नंद्यादित्वाल्लुपुः ॥ स्वशिरःस्थिताया भूमेः पीडादर्शनेन कृपाविष्टतया तन्निवारणाय गर्भवासोप्यंगीकृतोदेवेनेति कृपातिशयः सूचितः ॥ रणेति ॥ रणे प्रचरणेन संचरणेनारातीनां शत्रूणां सम्यक्कर्षणकर्तुः ॥ तं शेषाख्यं देवं रोहिण्या नंदगृहे स्थापिताया वसुदेवपत्न्याः गर्भगं ॥ ११ ॥

अन्यच्च ॥ प० ॥ यशोदस्य साक्षान्ममाज्ञानुसाराद्यशोदोदरे त्वं कुरुष्व स्थितिं हि ॥ नरास्त्वां विधानैर्विधेर्वारिपुष्पादिभिः पूजयिष्यंति लोके धृताशाः ॥ २१ ॥

अन्यच्चेति ॥ यशोदस्येति ॥ अन्वयः सुगमः ॥ यशोदस्य यशः कीर्ति ददातीति तथाविधस्य साक्षात् ममाविधीयतइति विधिर्विधेयं तस्य जपादेर्विधानैरनुष्ठानैः ॥ भुजंगप्रयातं दत्तं ॥ भुजंगप्रयातं भवेद्यैश्वर्यं भिरिति तल्लक्षणात् ॥ २१ ॥

ग० ॥ अहं स्वयमपि भूमिभूतभरस्य भूरितरस्य भंजनाय भक्ताभयाय भविष्यामि भवनआनक दुंदुभेरिति ॥ १२ ॥

अहं वसुदेवगृहे भविष्यामीति सप्रयोजनमाह ॥ अहमिति ॥ स्पष्टं ॥ स्वयं साक्षादेवं नत्वंशादिना ॥ उक्तंच ॥ वसुदेवगृहे साक्षादवतीर्णः परः पुमानिति ॥ कृष्णस्तु भगवान् स्वयमितिच ॥ १२ ॥

प० ॥ मेशेन माया संप्रोक्ता शेषेणाशेषतोऽवितुं कार्येण सा प्रवृत्ते तं तदा तत्क्षणं क्षितौ ॥ २२ ॥

एवं भगवताऽऽज्ञप्ता माया किमकरोत्तदाह ॥ मेशेनेति ॥ मायाः लक्ष्म्या ईशेन विष्णुना संप्रोक्ता सम्यगुक्ता माया तदा आज्ञोत्तरकाले अशेषेण परिपूर्णं कार्येण कृत्वा अशेषतः कार्त्तर्येण तं भगवंतं अवितुं प्रीणयितुं यद्वा शेषेण देवकीगर्भाद्विनिमित्तेन शेषावतारेण बलरामेण अशेषतः अशेषकार्येणच तं अवितुं ॥ सार्व

विभक्तिकस्तसिः ॥ अवरक्षणेत्यादिदंडकपाठेऽवधातोः प्रीत्यर्थक
त्वश्रवणात् ॥ तत्क्षणं तस्मिन्नेवक्षणे क्षितौ प्रवृत्ते प्रवृत्ताऽभूत् ॥
यद्वा अशेषतः अशेषं कार्यमुद्दिश्य संप्रोक्तेत्यन्वयः ॥ ल्यब्लोपे
पंचमी ॥ तत्क्षणमिति तमित्यस्य विशेषणं वा ॥ तस्मिन्नुपदिष्टे का
र्ये विषये क्षण उत्सवो यस्येत्यर्थः ॥ अथ क्षण उद्धर्षो मह इद्धव
उत्सव इत्यमरः ॥ २२ ॥

ग० ॥ सा क्रमेण कृतकृत्या चाऽभूत् ॥ अथ प्रभुः
प्रशंस्ये नभस्ये मासे तारमणिस्थपुटितेंद्रनीलनि
र्मितवितानइव तमःसांद्रनिर्मलनक्षत्रचक्रप्रचुरे
व्यभ्रे ऽभ्रे भाविनिजनाथापत्यसुखदातृत्वं संस्मृ
त्येव प्राचीप्रांते त्वात्मदेवतापूज्यत्वमाज्ञायेव द
क्षिणादिह्रस्वे भाव्यात्मीयाधिष्ठातृगृहपवित्रीकर
णं विज्ञायेव प्रतीचीप्रदेशे स्वपालकतनूभवभवि
ष्यत्कृतार्थतां संस्मृत्येवोदीचीदेशे प्रसन्ने सगर्भा
देवकीं दृष्ट्वा स्वयमपि सुरवर्त्मस्थतनुजनामवाच्य
तां गर्भगांकुर्वत्यां सत्यां क्षित्यां नानाद्रुमकुसुमा
विरलधवलमुकुलमिषेण सस्मितासु वनराजि
षु नैजवृंदपरिवृढजान्हवीजनकजननजातानंदेन
नदीषु स्वच्छामृतासु तद्दर्शनायोन्मीलितैर्विलो
चनैरिव चंचच्चंचरीकचयां ऽचितदीनमीनसंचार
चलज्जलसुपरिमलविमलकमलकुलैर्लघ्वेषु हृदस

मुदायेषु सदा मत्सुतानुरक्त इति विचार्यैव सुस्प
र्शसामोदेषु समीरेषु प्रवहत्सु गांडीवभृत्साहाय्ये
न खांडवदावदहनदानतोषं करिष्यतीति द्विजेभ्यो
दक्षिणाशां प्रदर्शयत्स्विव जवात्प्रदक्षिणं ज्वल
त्सु ज्वलनज्वालाजालेषु दृष्ट्यगोचरोऽप्यस्मत्पृष्ठे
तद्गोचरः स्यादिति साल्हादेषु भक्तमानसेषु शश्व
दंतर्गतसमरमदसगददैत्यकदनेनागदं मदुदरं वि
धास्यति तदभिधानादिमवर्णरहितवाच्यमपि ग्र
हीष्यति सदुपदात्वेन मुदेत्येवं मनसि निधायेव
मंदं मंदं मोदेनोदन्वति नदति निविडांधकारभि
या स्तनितसहाय्येनेव देवदुंदुभिनिनदेषु संचरत्सु
तोयासारासूययेव दिवि दिविषत्करमुक्तपारिजा
तपुष्प्यत्पुष्पप्रकरवृष्टिषु प्रपतंतीषु रासोत्सवस
मयसंविधेयसेवां सूचयत्स्विव सुखं सुरनर्तकेषु
नृत्यत्सु स्वकीयतनयप्राकृस्थितिस्थानमवलोक
यितुं समागतायां सद्गोकुलस्थतत्सपत्नजनन्या
मिव तन्नामाभिधेयशुभतारायां स्वीयवंशावतं
सशंस्यकंसारातिसंभवसामयिकसुषमासमूहसं
पदं संद्रष्टुकामे सोमेतं द्रुतं संश्लेषुं कृतकरप्रसारे
शुभंयुगुणंगणार्णवे काले कुलकूटस्थापूर्णतास

हिष्णुतयेव धृतमहामणिव्राताभीषुभरेण सुधांधो
ध्वांतं प्रोद्धूतं प्रणाशयन् कौस्तुभच्छलेन हृद्गतं व
रं करुणांकुरं प्रकाशयन् पीतवस्त्रो नलिननेत्रस्त
त्र स्वयं पूर्णपुरुषोत्तमः प्रादुरासीत् ॥ १३ ॥

सेति॥क्रमेण सा कृतकृत्या कृतं कृत्यं भगवदुपदिष्टदेवकीगर्भाकर्ष
णरूपं स्वस्यायशोदोदरस्थितिरूपं च कार्यं ययेत्येवंभूताऽभूत् ॥
अथ श्रीभगवत्प्रादुर्भावसमयसंजातान्यथसर्वगुणोपेतइत्यादिश्लो
काष्टकेन श्रीमद्भागवतोपवर्णितानि दिक्प्रसादादीन्युत्पेक्षापूर्वकं
क्रमेण वर्णयन् श्रीभगवत्प्रादुर्भावमाह ॥ अथेत्यादिना गद्येन ॥
अथ मायाकृतगर्भाविनिमयानंतरं ॥ प्रशंस्ये स्तुत्ये ॥ एतिस्त्वितिसू
त्रे शंसिदुहिगुहिभ्योवेति काशिकावचनात्क्यब्विकल्पे पाक्षिको
ण्यत् ॥ नभस्ये मासे भाद्रपदे शुभंयुगुणगणार्णवे शुभंयुस्तुशु
भान्वितइत्यमरात् शुभान्विता ये गुणगणा दिक्प्रसादादयस्तेषाम
र्णवइवार्णवस्तस्मिन्काले ॥ शुभतमगुणगणपरिपूर्णे काले इत्यर्थः॥
प्रभुर्निग्रहानुग्रहसमर्थः पूर्णपुरुषोत्तमस्तत्र वसुदेवगृहे स्वयं प्रादु
रभूत् प्रकटोऽभूत् ॥ पूर्णेति स्वयमिति पदाभ्यामंशावतारत्वं निर
स्तं ॥ कीदृशः ॥ पीतेति ॥ स्पष्टं ॥ तथा ॥ नलिनेति ॥ नलिनं कमलं॥
स्पष्टं ॥ किं कुर्वन् ॥ कुलकूटस्थस्य चंद्रस्य या अपूर्णतां कृष्णाष्ट
मीवशान्मयूनता तद्विषये याऽसहिष्णुता असहनशीलत्वं तयेवेत्यु
त्पेक्षा ॥ धृतो योमहामणिव्रातोऽनर्थमणिगणस्तस्य येअभीषवः
किरणास्तेषां भरेणातिशयेन सुधांधोऽध्वांतं सुधांधसां देवानां यो

ध्वा आकाशः तदंतं देवमार्गपर्यंतं प्रकर्षेणोद्धूतं ध्वांतंतमः प्रकर्षेण
नाशयन् ॥ तथा ॥ कौस्तुभच्छलेन कौस्तुभमिषेण हृद्गतं हृदि
स्थितं वरं देवाहृते वरः श्रेष्ठे इत्यमरात् श्रेष्ठं करुणांकुरं प्रकाशय
न् ॥ हृदि धृतोयं कौस्तुभो न भवति किंत्वंतःस्थितकरुणांकुरएवे
ति भावः ॥ कस्मिन् सति ॥ तारेति ॥ ताराः तारोवानराभिन्मुक्ता
विशुध्योः शुद्धमौक्तिकइति मेदिनीकोशात् शुद्धमौक्तिकानि म
णयः पद्मरागादयस्तैः स्थपुटितं खचितं यदिदानीलनिर्मितं वि
तानं तस्मिन्निव व्यथ्रे विगतमेघे अथे आकाशे तमःसांद्रे ऽतएव
निर्मलेन नक्षत्रचक्रेण प्रचुरे सति व्याप्ते सतीत्यर्थः ॥ तमस्विन्यां
नक्षत्राणां प्रचुरप्रकाशोऽनुभवसिद्धः ॥ तथा ॥ भावीति ॥ भावि
यत् निजनाथस्य इंद्रस्यापत्यमर्जुनस्तत्सुखदातृत्वं संस्मृत्येवेत्युत्पे
क्षा ॥ प्राचीप्रांते प्रसन्ने सति॥अस्योत्तरत्र त्रितयेप्यन्वयः॥ तथा॥
आत्मेति ॥ आत्मनो या देवता यमरूपा तस्याः पूज्यत्वं तन्निरू
पितं भगवन्निष्ठं पूज्यत्वं ॥ आज्ञायेव दक्षिणदिङ्मुखे प्रसन्नेसति॥
यमस्य परमवैष्णवत्वेन स्थोपास्यदैवतत्वात् स्वभगिनीपतित्वाच्च भ
गवतः पूजार्हत्वं ॥ तथा ॥ भावीति ॥ भाविअग्रेभविष्यत्द्वादशीनि
मित्तकस्नानवेलाहतनंदप्रत्यानयनार्थमागमिष्यता भगवता यदात्मी
याधिष्ठातुर्वरुणस्य गृहपवित्रीकरणं तत् ॥ विज्ञायेव प्रतीचीप्रदेशे
प्रसन्नेसति ॥ तथा॥स्वेति ॥ स्वस्याः पालकः कुबेरस्तस्य यौ तनू
भवौ नलकूबरमणिग्रीवाख्यौ तनयौ तयोर्भविष्यंती या कृतार्थ
ता नारदशापजनितवृक्षजन्ममोचनेन कृतकृत्यता तां ॥ संस्मृत्येव
उदीचीदेशे प्रसन्नेसति ॥ किंच ॥ देवकी सगर्भा दृष्ट्वा क्षित्यामपि
मक्ष्यामपि सुरवर्त्मन्याकाशे तिष्ठतीत्येवं भूतो यस्तनुजो मंगलाख्य

स्तनयस्तस्य यन्नाम मंगलेति तद्वाच्यं यत्कल्याणं तस्य भावस्त
 ता तां गर्भगां कुर्वत्यां सत्यां ॥ नानाविधमंगलयुक्तायामितिया
 वत् ॥ तथा ॥ वनराजिषु वनपंक्तिषु ॥ नानेति ॥ अनेकविधवृक्ष
 कुसुमघनधवलमुकुलमिषेण सस्मितासु सतीषु ॥ स्मितस्य शुभ्र
 त्वं कविसमयसिद्धं ॥ तथा ॥ नदीषु ॥ नैजेति ॥ निजमेव नैजं
 स्वीयं यद्वृद्धं समूहस्तस्य परिवृढाप्रभुरूपा सर्वातिशायिसामर्थ्यव
 च्चेनातिश्रेष्ठेत्यर्थः ॥ एवंविधा या जान्हवी गंगा तस्या यो जनकः
 पिता भगवान्विष्णुस्तस्य यज्जननं तेन हेतुभूतेन जातोय आनंद
 स्तेन कृत्वा स्वच्छामृतासु निर्मलजलासु सतीषु ॥ विष्णोर्जान्हवी
 पितृत्वं च तस्यास्तच्चरणनिस्तृत्वाद्बोध्यं ॥ तथा ॥ जहदसमुदा
 येषु जलाशयसंघेषु ॥ चंचदिति ॥ चंचंतो ये चंचरीका भ्रमरास्तेषां
 चयेन समूहेनांचितानि तथा दीनाः दीना स्त्री मूषिकस्त्रियां ॥ वा
 च्यवद्गुर्गते भीते इति मेदिनीकोशात् भीता ये मीनाः स्वल्पमस्या
 स्तेषां संचारेण चलंति किंचित् चंचलानि जलसंबंधीनि सुष
 रिमलानि विमलानि च यानि कमलानि तेषां कुलैर्लब्धेषु
 रम्येषु सत्सु ॥ कमलविषये उल्लेक्षते ॥ तदिति ॥ तस्य भगव
 तो दर्शनायोन्मीलितैरुद्घाटितैर्नयनैरिव ॥ तथा ॥ समीरेषु वायुषु
 प्रवहत्सु सत्सु ॥ सोल्लेक्षं शैत्यसौगंध्यगुणवैशिष्ट्यबोधकं वायुविशे
 षणमाह ॥ सदेति ॥ सदा सर्वदा श्रीभगवानित्यर्थात् मत्सुते रामा
 वतारे हनूमति इहावतारे भीमे चानुरक्तः सस्नेह इति विचार्यैव सु
 स्पर्शसामोदेषु उत्तमस्पर्शातिनिर्हारिसुगंधयुक्तेषु ॥ अथच सुतानु
 रागदर्शनेन सुस्पर्शेषु सहर्षेषु च ॥ तथा ॥ ज्वलनज्वालाजालेषु प्रद
 क्षिणं यथा स्यात्तथा जवात् ज्वलत्सु सत्सु ॥ उल्लेक्षते ॥ गांडीवेति

गांडीवभृदर्जुनस्तस्य साहाय्येन खांडवाख्यो यो दावः दवदावौ व
 नारण्यवन्ही इत्यमरात् वनं तस्य यत् दहनं तद्वानेन कृत्वा यः सं
 तोषस्तं करिष्यतीति हेतोर्द्विजेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणाशां दक्षिणां
 दिशं लक्षितलक्षणया ब्राह्मणेभ्यो देयदानरूपाया या आशा तां प्र
 दर्शयत्स्विव ॥ अग्नयः प्रदक्षिणं न ज्वलंति किंतु यदा श्रीभगवा
 नर्जुनसाहाय्येन खांडवं दग्धुं दास्यति तदा संतोषेण भवद्भ्यो दक्षि
 णां दास्याम इति आशाजननं कुर्वत्स्विवेत्यर्थः ॥ तथा ॥ दृष्ट्यगोच
 रइत्यादि ॥ स्फुटं ॥ तद्गोचरो दृष्टिविषयः ॥ तथा ॥ उदन्वति समु
 द्रे मोदेन हर्षेण मंदं मंदं नदति गर्जति सति ॥ मोदे हेतुमुखेक्षते ॥
 शश्वदिति ॥ शश्वन्निरंतरमंतर्गतः समरमदेन संग्रामगर्वेण सगदो ग
 दायुधविशिष्टस्तद्रूपगदसहितो वा यो दैत्यः पंचजनाख्यस्तस्य क
 दनेन हननेन मदुदरं अगदं दैत्यरूपरोगनाशनेन नीरोगं तद्रदाया
 अपि दुःखदातृत्वान्तद्रहितं वा विधास्यति करिष्यति ततश्च मुदाह
 र्षेण ॥ तदिति ॥ तस्योदरस्य यदभिधानं तस्य य आदिमवर्ण उ
 कारस्तद्रहितो दरशब्दस्तस्य यो वाच्यः शंखस्तमपि पांचजन्यम
 पीतियावत् सदुपदात्वेनोत्तमोपायनत्वेन ग्रहीष्यतीति मनसि निधा
 येव ॥ तथा ॥ स्तनितस्य मेघगर्जितस्य साहाय्येन देवदुंदुभिनिन
 देषु संचरत्सु सत्सु ॥ स्तनितसाहाय्ये हेतुमुखेक्षते ॥ निविडेति ॥
 अत्रेवशब्दो योज्यः निशीथे तमउद्भूते इत्यनेन तद्वेलायां निविडां
 धकारकथनात् ॥ तथा ॥ दिवि आकाशे तोयासारासूयधेव मेघ
 कृतबलवज्जलवर्षणेर्ष्ययेव ॥ दिविषदिति ॥ दिविषदां देवानां करैर्मु
 क्ता याः पारिजातस्य कल्पवृक्षस्य संबंधिनां विकसतां पुष्पाणां स
 मूहस्य वृष्टयस्तासु प्रकर्षेण पतंतीषु सत्सु ॥ पुष्पाणां पुष्प्यदिति वि

शेषणेनामोदातिशयः सूच्यते ॥ तथा ॥ सुरनर्तकेषु रासोत्सवसमये
सम्यग्विधेयाया सेवा तां सूचयत्स्विव ॥ यथेदानीं नृत्यादिकं विधी-
यते ऽस्माभिरेवमेव रासक्रीडासमारंभे सेवोपयोगितया क्रियमाणं
श्रीमतां ऽगीकर्तव्यमिति बोधयत्स्विवेत्यर्थः ॥ सुखं यथा स्यात्तथा
नृत्यत्सु सत्सु ॥ तथा ॥ स्वकीयतनयस्य बलरामस्य यत्पाक् प्रथमं
स्थितिस्थानं देवकीरूपं तद्विलोकयितुं समागतायां कंसभयाद्वसु-
देवेन गोकुले स्थापितत्वात्सद्रोकुलस्था या तस्य श्रीकृष्णस्य सप-
त्नजननी रोहिण्याख्या तस्यामिवेत्युत्प्रेक्षा ॥ तन्नाम्ना रोहिणीत्ये-
वंरूपेण अभिधेया वाच्या या शुभतारा शुभनक्षत्रं रोहिण्याख्यं
तस्यां समागतायां सत्यां ॥ रोहिणीनक्षत्रयुक्ते समये इत्यर्थः ॥ रो-
हिण्याः शुभत्वं तत्पतिना तारारमणेन तदादिस्वनाम्नो रोहिणीरमण-
इत्येवंरूपस्य धृतत्वाद्भगवज्जननीनामत्वाच्च बोध्यं ॥ तथा स्वीयवंश-
स्यावतंसः शिरोभूषणभूतः शंस्यः स्तुत्यो यः कंसारातिः श्रीकृष्णस्त-
स्य यः संभवः प्रादुर्भावस्तत्समयप्राप्तो यः सुषमासमूहः परमशोभासं-
घस्तत्संपदं सम्यक् द्रष्टुकामे सोमे चंद्रे तं श्रीकृष्णं संश्लेष्टुमालिङ्गि-
तुमिवेति लुप्तोत्प्रेक्षा ॥ कृतकरप्रसारे कृतकिरणप्रसारे ॥ अथच ॥
कृतहस्तप्रसारेसति ॥ एवंविधानेकसमयगुणसंपत्तिः श्रीमद्भागवता-
नुकूलैवानुसंधेया ॥ १३ ॥

अनंतरं ॥ प० ॥ सांद्रांबुदप्रभममुं दरचक्रकंज
कौमोदकीधरमसौ वसुदेव आरात् ॥ वीक्ष्याऽल-
कप्रकरशोभिमुखं तदा द्राक् शोणाऽधरद्युतिसुपा-
टलितस्मितं तम् ॥ २३ ॥

हर्षोद्धर्षध्वस्तक्लेशाधिः संप्लुतः सुखाऽब्धिवरे ॥ स्तु-
त्वा सखीकः प्राग्विप्रेभ्यो ऽदात्सुगोगणं मनसा
॥ २४ ॥

अनंतरमिति ॥ उत्तरान्वयि ॥ प्राग्भवीयसंस्कारोद्धोधनोद्धेशेन शं-
खाद्यायुधविशिष्टचतुर्भुजादिमदाकृतिविशिष्टं श्रीभगवंतमेव प्रादु-
र्भूतं दृष्ट्वा आनंदसमुद्रे निमग्नो देवकीसहितो वसुदेवो देवं स्तुत्वा
ब्राह्मणेभ्यो मानसिकं गोदानं कृतवानित्याह ॥ सांद्रांबुदेत्यादिना
युग्मेन ॥ तं एतावत्कालपर्यंतं परोक्षं अमुं इदानीमपरोक्षं भगवंतं
आरात् समीपे वीक्ष्य तदा सुखरूपे अब्धिवरे समुद्रश्रेष्ठे संप्लुतः क-
तावगाहनः ॥ दुःखासंभिन्नसुखसमुद्रमग्नइत्यर्थः ॥ अतएव हर्षोद्ध-
र्षेणानंदातिशयेन ध्वस्ताः क्लेशाः शारीराः तत्सहिता आधयो मा-
नस्यो व्यथाश्च यस्यैवंभूतः सखीको देवकीसहितो वसुदेवो भगवं-
तं स्तुत्वा विप्रेभ्यः कारागारनिरुद्धत्वेन प्रत्यक्षतोगोदानासंभवात् म-
नसैव उत्तमं गवां गणं शीघ्रं अदात् ॥ अब्धिवरे संप्लुत इत्यनेन पुत्रजन-
नकालिकस्नानविधिः स्मृत्युक्तः संगृहीतः ॥ कीदृशममुं ॥ सांद्रेति ॥ स्प-
ष्टं ॥ पुनः कीदृशं ॥ दरेत्यादि ॥ दरः शंखः ॥ कंजं पद्मं कौमोदकी-
गदा शेषं स्फुटं ॥ सायुधदर्शनेन क्रूरत्वशंकाव्यावृत्तये विशेषणां-
तरमाह ॥ शोणेति ॥ शोणो रक्तवर्णो यो ऽधरस्तस्य द्युत्या अत्यंतं
पाटलितं संजातपाटलं पाटलं कृतं वा स्मितं यस्य तं ॥ एतेन प्रसादा-
तिशयो ध्वनितः ॥ पुनः कीदृशं ॥ अलकेति ॥ स्पष्टं ॥ प्रथमश्लोके
वसंततिलका द्वितीये गीतिरार्या वृत्तां ॥ २३ ॥ २४ ॥

ततः परं बहुकार्यचिकीर्षुणा प्रभुणा ॥ प० ॥ अव

तारत्रयमुक्तं तस्मै नोचे प्रभुः प्रसंगवशात् ॥ माभू
द्वियोगदुःखस्मरणं कर्तुं तथैव रामकथाम् ॥ २५ ॥

तत इत्यादि ॥ इदमप्युत्तरान्वयि ॥ अथ त्वमेव पूर्वसर्गे ऽभूरित्या
दिना श्रीमद्भागवते पृथ्निगर्भोपेन्द्ररूपावतारद्वयं प्रकृतावतारश्चेति
त्रितयमुक्तं ॥ मध्यपातित्वासंगप्राप्तोपि रामावतारो नोक्त इति
तत्तात्पर्यं वर्णयति ॥ अवतारेति ॥ बहुकार्यचिकीर्षुणा प्रभुणा
तस्मै वसुदेवायावतारत्रयं पृथ्निगर्भोपेन्द्रश्रीकृष्णरूपं उक्तं परंतु
प्रसंगवशात् प्रभुः रामकथां वियोगदुःखस्मरणं माभूदिति हेतो
र्नोचे ॥ ननु भवतु तत्स्मरणं किं तेनेति चेत्तत्र हेतुमाह ॥ तथैवेति ॥
तथैव वियोगदुःखमेव कर्तुं ॥ अस्मिन्नप्यवतारे इदानीमेव गोकु
लगमनेन वियोगदुःखं देयमस्तीति वियोगदुःखस्मरणनिवृत्तये रा
मकथां नाकथयदित्यर्थः ॥ २५ ॥

प्रभुणा चान्यदेवमाज्ञप्तो वसुदेवः ॥ श्रीगोकुलसं
कुलमयि गोकुलमधुना सुनंदगोपगृहात् ॥ नय मा
मानय तनयां तदनामयमाविधेहि वसुदेव ॥ २६ ॥

प्रभुणेति ॥ कार्यभितिशेषः ॥ एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अन्यदपि
कार्यं प्रति वसुदेव आज्ञप्तः ॥ श्रीगोकुलेति ॥ अयि वसुदेव अधु
ना मां श्रीगोकुलसंकुलं श्रिया वस्त्राभरणपरिजनादिसंपत्त्या गो
कुलेन धेनुव्रजेन च संकुलं व्याप्तं ॥ एतेन मल्लालनपोषणचिंतां मा
कुर्वतिसूचितं ॥ एवंविधं गोकुलं नय ॥ सुष्ठु शोभनात् नंदगोपगृहात्
तनयां आनय तदनामयं तस्य नंदस्य अनामयं अनपत्यत्वदुः
खराहित्यं आविधेहि ॥ २६ ॥

ग० ॥ तदनु तदनुज्ञया दनुजकदनसुखसदननि
जनंदनवदनचंद्रस्यंदितमंद्रप्राक्तनोदंतामृतं द्रुतं
तत्र श्रोत्रपात्रे निधाय तत्तेजस्तिरस्कृतकृत्स्नसां
द्रतमतमसेव प्रतिहारनेत्रे ऽत्रपिहिते तत्कृतस्वी
यानुकरणेर्ष्येव तदीयपूर्वस्थित्यनुकूले कारागा
रद्वारे सति तत्सामयिकांतर्वर्त्तिहर्षइव स्वयमयम
पि विशृंखलः खलु शौरिस्तदा मुदा तद्गृहाद्वहिर्नि
रगात् ॥ १४ ॥

तदन्विति ॥ तदनु भगवदुक्त्यनंतरं तदनुज्ञया तस्य भगवतोऽनुज्ञया
शौरिर्वसुदेवस्तदा खलु तदैव मुदा हर्षेण तद्गृहात्कारागाराद्वहिर्नि
रगादित्यन्वयः ॥ कीदृशः ॥ तत्सामयिकांतर्वर्त्तिहर्षइव जन्मसमय
प्राप्तस्यांतःकरणसंबन्धिहर्षइव स्वयमपि विशृंखलः शृंखलारहितः ॥
हर्षपक्षे अप्रतिबंधः ॥ जन्मसमयसंजातो हर्षो यथा निर्गलस्तथा
स्वयमपि निर्गल इत्यर्थः ॥ किंकृत्वा ॥ दनुजेति ॥ दनुजकदनो
दानवनाशकः सुखसदनं परमानंदगृहं एवंविधो यो निजनंदनो नि
जतनयस्तस्य यद्वदनं स एव चंद्रस्तस्मात्स्यंदितं प्रसृतं मंद्रं गंभीरं
यत्प्राक्तनोदंतरूपं अवतारत्रयकथारूपं अमृतं तत् द्रुतं शीघ्रं तत्र
श्रोत्रपात्रे निधाय ॥ तत्र कारागृह इति वा ॥ श्रीभगवदुक्तं सादरं
श्रुत्वेत्यर्थः ॥ वार्त्ता प्रवृत्तिवृत्तांत उदंतः स्यादित्यमरः ॥ कस्मिन्स
ति ॥ तदिति ॥ तस्य भगवतो यत्तेजस्तेन तिरस्कृतं कृत्स्नं संपूर्णं
सांद्रतमं निविडतमं यत्तमस्तेनेवेत्युल्लेखा ॥ अत्र समये प्रतीहारनेत्रे
द्वारपालनेत्रे पिहिते आच्छादिते सति ॥ प्रतीहारनेत्रपिधानं न निद्रया

किंतु श्रीभगवत्तेजस्तिरस्कृतेनानवकाशेन कारागृहतमसैवेत्यर्थः॥
तथा॥कारागारद्वारे॥तदिति॥तैर्नैत्रैः कृतं यन्मीलनेन स्वीयानुकरणं
तत्प्रयुक्तेर्ष्ययेवेत्युल्लेखा ॥तदीयेति॥तदीयाप्रतीहारनेत्रसंबन्धिनीया
पूर्वस्थितिरुद्धाटनरूपा तस्या अनुकुलेसति॥पिधानस्य मुख्यस्वधर्म
त्वेन तस्य च प्रतीहारनेत्रैरनुकृतत्वेन तदीर्ष्ययोद्धाटनरूपतत्पूर्व
स्थितिमंगीकुर्वत्सु उद्धाटितेषु सत्स्वित्यर्थः ॥ १४ ॥

प० ॥ जनकानुजवात्सल्यान्महीधराहिः फणातप
त्रेण ॥ प्रभुशिशुनाट्यं द्रष्टुं वारिदवृष्टिं निवारयि
तुमागात् ॥ २७ ॥

शेषोऽन्वगाद्वारिनिवारयन्फणैरिति श्रीमद्भागवतोक्तं शेषानुगमन
मुल्लेक्षापूर्वकं वर्णयति ॥ जनकेति ॥ महीधराहिःशेषः जनकानु
जवात्सल्यात् बलरामस्यशेषावतारत्वात्तज्जनकोवसुदेवः अनुजः
श्रीकृष्णः तयोर्वात्सल्यात्मेहादिवेति लुप्तोल्लेखा ॥ फणातपत्रेण
वारिदवृष्टिं मेघवृष्टिं निवारयितुं ॥ तथा॥वस्तुतः प्रभोर्भगवतः शि
शुनाट्यं च द्रष्टुमागात् ॥ २७ ॥

ग० ॥ ततः पयः पूरपंकिलतया आश्चर्यचयांचित
तपश्चर्यां प्रदर्शयंतीं वरणस्रजमिवावर्त्तशतमा
लां विभ्रतीं तां कालिंदीं किलानकदुंदुभिः शनैः
शनैराजगाम ॥ १५ ॥

ततइति ॥ ततः किलानकदुंदुभिर्वसुदेवः शनैः शनैः कालिंदीं य
मुनामाजगामेत्यन्वयः ॥ कीदृशीं कालिंदीं ॥ पयःपूरपंकिलतया

पयःपूरेणोदकपूरेण या पंकिलता कर्दमयुक्तता तथा कृत्वा आ
श्चर्यचयेनापि कर्त्रा अंचिता पूजिता परमाश्चर्यकर्त्रीतियावत् ॥
एवंविधा या तपश्चर्या श्रीभगवत्प्राप्त्यर्थं स्वीयंतपआचरणं तां प्र
दर्शयंतीमिव स्थितामिति लुप्तोल्लेखा ॥ निश्चलतया स्थित्वा तपः
करणे जलरेणुसंपर्कवशात् शरीरे पंकिलत्वं भवतीति प्रसिद्धं ॥
तथा ॥ वरणस्रजमिव वरणार्था या स्रङ्माला तामिवावर्त्तशतमा
लां स्यादावर्तीभसां भ्रम इत्यमरादंभोभ्रमाणां यच्छतं तस्य
या माला परंपरा तां विभ्रतीं धारयंती ॥ अभ्यस्तत्वानुमभावः ॥
॥ १५ ॥

प० ॥ पत्युः पादयुगं तत् द्रष्टुं स्पृष्टुं सखीनिदान
तया ॥ प्रोन्नतपूरा यद्यपि सरला विरला च सत्सु
षा ल्यभवत् ॥ २८ ॥

पत्युरिति ॥ पत्युः श्रीकृष्णस्य तत् प्रसिद्धं पादयुगं सखीनिदानत
या सख्यागंगाया निदानतया उत्पत्तिकारणत्वेनेव द्रष्टुं तथा स्पृष्टुं
यद्यपि प्रोन्नतपूरा तथापि हि यतः सत्सुषा अतः सरला अकुटि
ला विरला विभागवती चाभवत् ॥ लोकेपि काचित्सती पतिपाद
दर्शनस्पर्शनेच्छया सहर्षमये प्रवृत्तापि श्वशुरं दृष्ट्वा लज्जावशान्नि
वृत्ता भवति तद्वदियमपीत्यर्थः ॥ २८ ॥

शमनभगिन्यतिनमनं दृष्ट्वा तज्जीवनं तदा शौ
रिः ॥ तत्सुषमां परिमातुं प्रविवेशाशु स्नुषेति तन
येन ॥ २९ ॥

शमनेति ॥ तदा श्रीयमुनाप्रवाहखर्वीभावसमये शौरिर्वसुदेवः शमनभगिन्यतिनमनं शमनोयमराध्यमइत्यमरात् शमनस्य यमस्य या भगिनी यमुना तस्या अतिनमनमतिप्रव्हीभावस्तदृष्ट्वा इयं भाविनी स्नुषेति हेतोस्तत्सुषमां बहिरतिप्रव्हीभावादिजनितां परमशोभां परिमातुं इयं अंतःशुद्धभावान्विता नवेति निश्चयपूर्वकं ज्ञातुं तनयेन सह तज्जीवनं तस्या यमुनाया जीवनमुदकं अथच जीवनोपलक्षितं हृदयं आशु प्रविवेश ॥ अयंभावः ॥ हिंसेष्वति नमनमवश्यं हिंसाजनकं मृगयादिवेलायां चित्रमृगधनुरादौ प्रसिद्धतरं ॥ अत्रच शमनभगिनीपदेन लोके प्रायशः सहोदरयोरेकस्वभावत्वदर्शनेन यमुनायां हिंसेस्वभावत्वसंभावनया एतस्या अतिनमनं किमर्थमिति भाविस्नुषात्वादेतस्या अवश्यमेव हृदयं ज्ञातव्यमित्यभिप्रायवान्वसुदेवस्तस्या जीवनोपलक्षितं हृदयं परीक्षितुमिव निजतनयेन साकं प्रविवेशेति ॥ २९ ॥

ग० ॥ अथक्रमेण प्रथमदर्शनपादस्पर्शननमस्करणायैवैतत्तनयस्येवास्यापि पदपद्ममकरंदायमाना मत्सखी काचिद्वर्तते किमित्यपि समालोकयितुमिव जानुयुगावलंबिन्या विकर्त्तनतनयतरंगिण्याः प्रतीरमुत्तीर्य धैर्यधरः शौरिः प्रसुप्तप्रजे श्रीमद्गोकुले प्रयत्नात्सनंदनः सानंदं नंदसदनमविंदत ॥ १६ ॥

अथेति ॥ अथ श्रीयमुनाप्रवाहप्रवेशानंतरं ॥ सनंदनः सपुत्रः शौ

रिः वसुदेवः अतएव धैर्यधरः सन् प्रसुप्तप्रजे श्रीमद्गोकुले प्रयत्नादायासात् ॥ निशीथसमये परगृहस्य दुष्प्रवेशत्वात् ॥ नंदसदनं प्रति सानंदं यथास्यात्तथा अविंदत प्रविष्टोभूत् ॥ यद्वा ॥ अप्रयत्नादितिच्छेदः ॥ यतः प्रसुप्तप्रजं गोकुलं स्वयं च शौरिर्धैर्यधरः अतएव प्रयत्नराहित्येन प्रविष्टोऽभूदित्यर्थः ॥ किंकृत्वा ॥ विकर्त्तनेत्यादि ॥ स्फुटं ॥ कीदृश्याः ॥ जान्विति ॥ जानुयुगावलंबनविषये उत्प्रेक्षते ॥ क्रमेणेत्यादि ॥ प्रथमदर्शने पादस्पर्शपूर्वकं नमस्कारं कर्तुमिवेत्यर्थः ॥ पुनरुत्प्रेक्षते ॥ एतदित्यादि ॥ एतच्छब्देन वसुदेवः ॥ वसुदेवसुतस्य भगवतश्चरणारविंदे यथा मत्सखी गंगा वर्त्तते तथैवैतज्जन्मनिदानभूतस्यास्यापि चरणे काचिदन्या मत्सखी वर्त्तते किमिति प्रत्यक्षमीक्षितुमिव चेत्यर्थः ॥ १६ ॥

प० ॥ तदा सुकशिपूत्तमे स तु मुदा निधायाददेत्यजामजनकोपि तं शयितनंदपत्न्या गृहे ॥ पुनः प्रतिययौ तटं विटपिसंघसंसेवितं तथैवमिहिरात्मजां समवतीर्य गेहं द्रुतं ॥ ३० ॥

तेदिति ॥ तदा तु प्रवेशकालएवेत्यर्थः ॥ स वसुदेवः शयितनंदपत्न्याः निद्रितयशोदायाः गृहे स्तुतिगृहे सुकशिपूत्तमे शोभनैः कशिपुभिः कशिपुर्भक्ताच्छादनयोरेकोक्त्या पृथक्तयोः पुंसीति मेदिनीकोशात् आच्छादनवस्त्रैरुत्तमेऽर्थात्पर्यंके मुदा हर्षेण तं श्रीकृष्णं निधाय स्वयमजनकः सन्नपि अजांमायां आददे गृहीतवान् ॥ अपिशब्दस्वारस्यं तु स्वयं अस्य भगवतो वासुदेवस्य जनकः सन्नपि जनितं तं विहाय अजनितां मायां गृहीतवानिति ॥ पुनरित्यादि ॥ पुनः

प्रतिनिवृत्त्य विटपिनां वक्षाणां संघेन संसेवितत्वाद्रात्रावतिभयं
करमपि तटं तथैव यथापूर्वं निर्भयमेव ययौ ॥ तथा मिहिरात्मजां
यमुनां तथैव यथापूर्वं समवतीर्य द्रुतंगे हंययौ ॥ द्रुतमित्यनेन इदं वृत्तं
कश्चन मा वेत्त्विति तस्याऽभिप्रायः सूचितः ॥ पृथ्वीवृत्तं ॥ जसौ
जसयला वसुग्रहयतिश्च पृथ्वी गुरुरिति तल्लक्षणात् ॥ ३० ॥

ग० ॥ ततः परं पूर्वमबंधनेपि तनयासान्निध्येन
तथाभूते वसुदेवे तेन दूयमानमानसेव सा कन्या
ऽरोदीत् ॥ १७ ॥

तत इति ॥ कारागृहप्रवेशानंतरं वसुदेवे पूर्वं श्रीभगवत्सान्निध्यवेला
यां अबंधनेपि बंधनरहिते सत्यपि ॥ अथवा ॥ अस्य भगवतो बं
धनं प्रेमबंधो यस्य तथाविधे सत्यपि तनयासान्निध्येन तनयाया
मायायाः मम सान्निध्येनेवेति लुप्ताहेतूत्प्रेक्षा ॥ तनयस्य भगवतः अ
सान्निध्येनेति वा ॥ तथाभूते सति बद्धे सति ॥ तस्या बंधनैकस्व
भावत्वात् ॥ तेन बंधनेन कृत्वा दूयमानं मानसमंतःकरणं यस्याः
सेवेति हेतूत्प्रेक्षा ॥ सा कन्या अरोदीत् रोदिति स्मा ॥ श्रीभगवत्सान्निध्ये
वसुदेवस्य बंधो नाभूत् ॥ भगवदाज्ञयैवैतद्गृहप्राप्ताया मम सान्निध्ये
न पुनर्बंधोऽस्याभूदिति स्वेदेनैव साऽरोदीदित्यर्थः ॥ अत्र बंधपदेन
संसारबंधो निगडबंधश्चेत्युक्तं ॥ १७ ॥

प० ॥ रोदनरवमवकर्ण्य प्रतिहारः प्राविशन्मही
शगृहम् ॥ कंसमकथयत्सोऽप्यथ शर्वाख्यामावह
न् ययौ प्रथमाम् ॥ ३१ ॥

तादृक्कन्यारोदनध्वनिश्रवणानंतरं प्रतीहारेण प्रसूतिवृत्तांतं प्रति बो
धितः कंसः सरोषः सन् सूतिकागृहमगादित्याह ॥ रोदनेति ॥ पूर्वा
र्धयोजना स्फुटा ॥ कंसमकथयच्च ॥ अथ सोपि कंसोपि प्रथमां
मन्युर्मनुर्महिनस इत्याद्येकादशरुद्रनाममध्ये प्रथमोपात्तां शर्वस्य
रुद्रस्याख्यां मन्युरूपां अर्थतः आवहन् ॥ मन्युर्देन्ये क्रतौ कुधीत्य
मरात् क्रोधं धारयन्नित्यर्थः ॥ एवंविधः सन् ययौ ॥ ३१ ॥

ग० ॥ तदनु स दनुजमनुजो जवादनुजाशयद्वया
पिशितं श्येन इवैनः कर्तुं कन्यां धन्यां समाच
कर्ष ॥ १८ ॥

तदन्विति ॥ तदनु आगमनानंतरं स दनुजमनुजोदानवमानुषः कं
सः श्येनः पक्षिविशेषः पिशितमिव पिशितं तरसं मांसमित्यरान्मा
समिव जवाद्देगादनुजाशयद्वयात् पंचशाखः शयः पाणिरित्यमरा
त् स्वकनीयस्या देवक्या हस्तद्वयात् धन्यां भगवच्छक्तित्वेन परम
भागवतीं कन्यां अतएवैनः कलुषं वृजिनैर्नोघमंहोदुरितदुष्कृतमि
त्यमरात् पापं कर्तुं समाचकर्ष ॥ समिति पदेन इमां चरमां प्रजां
देहीत्यादिदेवकीप्रार्थितमवगणय्याप्याकर्षितवानिति सूचितं ॥ १८ ॥

प० ॥ खलः शिलातले स तां सतां विधातकः कि
ल व्यपोथयत्सुकन्यकां क्रुधा कृतांतकर्मकृत् ॥ त
दा वियत्पथे गता ऽब्रवीद्विभूषिता ऽऽयुधैरिषुर्व
पुर्विनाशकस्तवापि जन्मितां गतः ॥ ३२ ॥

अनंतरं कंसेन शिलातले पोथिता सा ऽऽकाशं गत्वा मया हतया

किं त्वदीयः शत्रुः कापि जातो वर्तत इत्युक्तवतीत्याह ॥ खल इति ॥ सः
तामितिच्छेदः ॥ जन्मितां जन्म गतः प्राप्तः ॥ व्यपोथयत् अघातपूर्वक
माक्षिप्तवान् ॥ शेषं स्पष्टं ॥ जरौ जरौ जगाविदं वदन्ति पंचचामर
मिति तल्लक्षणात्पंचचामरं वृत्तं ॥ ३२ ॥

ग० ॥ ततोमद्भुजसंख्याप्रपूरकोमन्मातृगर्भस्त्वां
मदृशां प्रापयिष्यतीत्येवमिव सूचयंत्या व्योमव
र्त्मन्यष्टभुजावलंबिन्या देव्या दिव्यां वाणीमित्थमु
त्थितामथाऽवकर्ण्य तौ दंपती क्षमावंतौ क्षमात
लमालंब्य पक्ष्मलीकृतक्षमोमंक्षु क्षमापयंस्तक्ष
णं दुष्टतया सह स्वल्दुहागृहाद्वैरमिव स्वैरं कारागृ
हादेव्या देवक्या सह वसुदेवमपि स निःसारया
मास ॥ १९ ॥

तत इति ॥ ततः पक्ष्मलीकृता विस्तारिता क्षमा क्षांतिर्येन स तथा
भूतस्सः कंसः मंक्षु शीघ्रं ॥ मंक्षु द्राक् सपदि द्रुते इत्यमरः ॥ क्षमा
वंतौ तौ दंपती देवकीवसुदेवौ कर्मभूतौ क्षमामवलंब्य साष्टांगं प्र
णम्येत्यर्थः ॥ क्षमापयन् मयि क्षमां कुरुतमिति प्रार्थयन्नित्यर्थः ॥
तत्क्षणं तस्मिन्क्षणे स्वल्दुहागृहात् दुष्टतया सह वैरमिव ॥ स्वल्द
दयादुष्टत्वं वैरं च यथा निःसारयामास तथेत्यर्थः ॥ स्वैरमित्या
दि ॥ अर्थयोजने स्पष्टे ॥ किंकृत्वा ॥ मद्भुजेत्यादि ॥ मम येभुजा
स्तेषां या संख्या अष्टत्वं संख्या तत्पूरकोयोमन्मातृगर्भः ॥ अष्टमो
देवकीगर्भ इत्यर्थः ॥ मदृशां इदानीं भवदत्तां मदीयामवस्थामुच्चप्र

देशात्यातनपूर्वकं मारणमिति यावत् ॥ प्रापयिष्यतीत्येवं सूचयंत्या
इव अष्टभुजाऽवलंबिन्याः देव्याः सकाशाद्भोमवर्त्मनि उत्थितां
इत्थं तव शत्रुर्जात इति प्रकारेण ॥ मंगलाऽनंतरारंभप्रश्नकार्त्तर्येष्व
थो अथेत्यमरात् अथशब्दः कार्त्तर्ये ॥ कृत्स्नां वाणीमवकर्ण्य श्रु
त्वा ॥ १९ ॥

प० ॥ अन्वेषितुं दुष्टतया निलीनं द्वेषं स वै तन्मु
खल्दुहासु ॥ समाह्वयन्मंत्रावदां विनिंघानाज्ञा
पयामास सतां विधाते ॥ ३३ ॥

अन्वेषितुमिति ॥ सः कंसः मंत्रविदां मध्ये विनिंघान् मंत्रिणः स
माह्वयत् सतां विधाते विषये आज्ञापयामास चेत्यन्वयः ॥ मंत्रि
समाह्वानविषये कारणमुत्प्रेक्षते ॥ अन्वेषितुमित्यादिपूर्वार्द्धेन ॥ दे
वीवाक्श्रवणानंतरं दुष्टतया सह निलीनं द्वेषं तन्मुखल्दुहासु ते
षां मंत्रिणां मुखगुहासु भाषणद्वारा तदनुरूपतया ल्दुहासु च
अन्वेषितुं शोधयितुमिवेति लुप्तोत्प्रेक्षा ॥ भाषणानुरूपतया हि ल्दद
यं ज्ञायत इति प्रसिद्धं ॥ पूर्वं देव्या वाचं श्रुत्वा स्वमनसो निःसा
रितं द्वेषं दुष्टतां च पुनर्दुष्टमंत्रिषु शोधयितुमिवेत्यर्थः ॥ उपजाति
वृत्तं ॥ ३३ ॥

तं ते चैवमब्रुवन् ॥ प० ॥ लेख्यां वै पत्रघटितां वा
हिनीं वीक्ष्य बालकः ॥ नो विभेत्यपि तां क्षिप्रं
नाशयिष्यामहे वयं ॥ ३४ ॥

तमिति ॥ तं कंसं ते मंत्रिणः ॥ लेख्यामिति ॥ यामिति शेषः ॥ यां लेख्यां ले
खनार्हं अथच लेखेभ्यो देवेभ्यो हितां पत्रघटितां पत्रे लेखनाधा

रभूते चित्रपटे इति यावत् ॥ घटितां संबद्धां अथच पत्रं वाहनपक्षयोरित्यमरात्पत्रैर्वाहनैर्गजाश्वादिभिर्घटितां युक्तां बाहिनीं सेनां वीक्ष्य बालकोपि नो बिभेति तां देवसेनामपि वयं क्षिप्रं नाशयिष्यामहे ॥ वै निश्चये ॥ चित्रलिखितसेनावलोकनेनेव यदवलोकनेन बालकोपि न बिभेति किमु वयमितिभावः ॥ ३४ ॥

ततस्तैस्तथा कृते सति ॥ ५० ॥ देवास्ते देवकत्वं वै प्राप्ताः कंसेन कंसिताः ॥ सुनासीरोऽप्यनासीरोऽभूत्कुनासीरभीतितः ॥ ३५ ॥

ततइति ॥ कव्युक्तिरियं ॥ ततोमंत्रणानंतरं तैः कंसानुगैर्देवैस्तथा मंत्रणानुरूपे कृते प्रारब्धे सति ॥ देवाइति ॥ ते देवाः कंसेन कंसिताः शासिताः संतः ॥ कसिगतिशासनयोरित्यदादौर्णजंतस्यनिष्ठांतं ॥ वै निश्चयेन देवकत्वं अल्पदेवत्वं कुत्सितदेवत्वं वा ॥ अल्पे कुत्सिते वा कः ॥ अथवा देवप्रतिकृतित्वं ॥ देवप्रतिमावदव्यापारत्वमित्यर्थः ॥ इवे प्रतिकृताविति कन् ॥ तत् प्राप्ताः ॥ तथा सुनासीरोपि सुष्ठु नासीरं सेनामुखंतुनासीरमित्यभिधानात् सेनामुखं यस्येति सुनासीर इन्द्रोपि कुनासीरभीतितः कुत्सितं आसुरत्वान्नासीरं यस्य तस्मात्कंसाद्या भीतिस्तस्याइति ततो हेतोः अनासीरः सेनामुखरहितः अभूत् ॥ कंसभयेन सर्वदेवसेनायाः पलायितत्वादिति भावः ॥ सुनासीरः कुनासीरभीतितोनासीरइति चित्रं ॥ ३५ ॥

श्रीमन्नंददत्तद्वज्रफुल्लकरणश्रीभास्वदग्रेसरः श्रीमन्मातृमनोरथोदधिवरप्रोह्लासकश्रृंगद्रमाः ॥ श्रीगो

पीजनवृंदकेकिनिचयश्रीमत्सुमेधागमः श्रीगोवर्द्धनधारकः किल मुदा प्रादुर्बभूव व्रजे ॥ ३६ ॥

एतावता मथुरावृत्तं संवर्ण्येदानीं गोकुलस्थं तत्प्रस्तोतुं प्रथमं गोकुले नंदगृहे श्रीभगवत्प्रादुर्भावमाह ॥ श्रीमदिति ॥ योजना स्फुटा ॥ श्रीमदिति ॥ श्रीमन्नंददत्तद्वज्रफुल्लकरणे ॥ अत्रफुल्लेतिभावप्रधानो निर्देशः ॥ फुल्लत्वकरणेइत्यर्थः ॥ श्रीभास्वदग्रेसरः प्रसिद्धद्वादशसूर्यापेक्षया श्रेष्ठः ॥ एतेन यस्य भासा सर्वमिदं विभातीतिश्रुतेः सर्वतेजोऽवभासकत्वेनोदयास्तोपरागादिराहित्येन च प्रसिद्धसूर्यापेक्षया वैलक्षण्यं ध्वन्यते ॥ उदधिवर इत्यत्र वरपदेन वृद्धिज्हासाद्यनेकविधदोषराहित्येन प्रसिद्धसमुद्रवैलक्षण्यं श्रीमत्सुमेधागम इत्यनेन सर्वदा रसपूर्णत्वेन वर्षाकालानपेक्षत्वेन वाताद्युपघातराहित्येन च प्रसिद्धमेधापेक्षया वैलक्षण्यं च ध्वन्यते ॥ श्रीगोवर्द्धनधारक इत्यनेन निःसाधनभक्तरक्षकत्वेन पूर्णपुरुषोत्तमत्वमस्य बोधितं प्रादुर्बभूवेत्यनेन लौकिककर्माद्यपेक्षाऽन्यसाधारणजन्मराहित्यं ध्वनितं ॥ व्रजाधिकरणकः प्रादुर्भाव इत्यनेन सर्वदा तत्र स्थितावपि विशेषणत्रयोपात्तप्रयोजनसिद्ध्यर्थं लौकिकदर्शनयोग्यरूपेण प्रकटोऽभूदिति ध्वनितं ॥ शार्दूलविक्रीतं वृत्तं ॥ ३६ ॥

ग० ॥ अथो आत्मसंभवसंभवश्रवणसंभूताऽऽल्हादभरभरितांतःकरण आत्मकुलाभरणमतिसंमोदेक्षणजवारिणा सह यामुनेन तेन विहितस्नानः स्थूललक्ष्यलक्षधुरीणान्वेषणे लक्ष्मीभूत आहूतैः पुरुहूतपुरोहितप्रभावैर्महानुभावैर्विप्रैः क्षिप्रं

कृतस्वस्ययनादिरुत्यस्तेभ्यस्तदा मुदा दानानि दा

तुं नंदः समुद्युक्तो बभूव ॥ २० ॥

अथोइति ॥ भगवत्प्रादुर्भावनंतरं ॥ आत्मसंभवेति ॥ आत्मसंभवः पुत्रस्तस्य यः संभव उत्पत्तिरित्यादि स्फुटं ॥ आत्मसंभवपदेन स्वीयाग्रिमचरित्रनिर्वाहाय भगवतस्तादृशप्रेरणवशादात्मनः सकाशादेवाऽयमुत्पन्न इति नंदस्य बुद्धिरुत्पन्नेति सूचितं ॥ आल्हादेत्यादिना अंतःकरणप्रतीत्याऽपिममैवायं पुत्र इति निश्चितवानितिसूचितं ॥ इदं च नंदस्त्वात्मजउत्पन्नइत्यादिश्लोकसुबोधिन्यां स्पष्टं ॥ आत्मकुलेति ॥ आत्मनः स्वस्य यत्कुलं तस्याऽऽभरणं भूषणभूतः ॥ आभरणशब्दस्याऽजहल्लिगत्वं ॥ संमोदः पुत्रजननप्रयुक्तानंदस्तेन कृत्वा यदीक्षणजं वारि नेत्रजन्यानंदाश्रूदकं तेन सह यामुनेन यमुनासंबंधिना तेन वारिणा विहितस्नानः कृतपुत्रजनननिमित्तस्नानः ॥ स्थूलेति ॥ स्थुर्वदान्यः स्थूललक्ष्यदानशौंडा बहुप्रदेइत्यमरात् स्थूललक्ष्याणां दानशौंडानां यल्लक्षं शतगुणितं सहस्रं ॥ अनंता दानशौंडा इत्यर्थः ॥ तस्मिन् योधुरीणो धुरंधरस्तस्यान्वेषणे शोधने सति यो लक्ष्मीभूतः लक्ष्यमिव संपद्यमानः ॥ दानशौंडाय गण्यइत्यर्थः ॥ आहूतैरित्यादि ॥ अर्थयोजने स्फुटे ॥ पुरुहूतेति ॥ पुरुहूत इंद्रस्तस्य पुरोहितोबृहस्पतिस्तद्वत् प्रभावो येषाँतैः ॥ २० ॥

प० ॥ सप्तदिनान्यथ सोऽद्रिं धर्तेति स्नेहतस्वकुलरत्नम् ॥ तत्सूचनाय नंदः सप्त तिलाद्रीन् सरत्नकान् प्रादात् ॥ ३७ ॥

अथ नंदः पुत्रप्रादुर्भावनिमित्तं सप्ततिलाद्रीन् रत्नसहितान् ब्राह्म

णेभ्योदत्तवांस्तदेवोत्प्रेक्षापूर्वकं वर्णयति ॥ सप्तेति ॥ अथ स्वकुलरत्नसः तनयः अग्रे स्नेहतः वर्षावातादितगोकुलरक्षणविषयप्रेम्णा सप्तदिनान्यद्रिं गोवर्धनं धर्ताधरिष्यति इत्येतत्सूचनाया ॥ यद्वा ॥ अद्रिधर्ता इति हेतोर्यः स्नेहो भगवद्विषयो नंदनिष्ठस्तस्मादिति ततः ॥ तत्सूचनाय सरत्नकान् सप्ततिलाद्रीन् प्रादात् ॥ अग्रे गोकुलरक्षणार्थं स्नेहपूर्वकं ध्रियमाणपदार्थस्याद्रित्वसूचनाय तिलाद्रयोदत्ताः ॥ धारणस्य सप्तदिनपर्यंतत्वसूचनाय देयानामद्रीणां सप्तत्वं ॥ धारकस्य स्वकुलरत्नत्वसूचनाय देयेष्वद्रिषु सरत्नत्वमिति भावः ॥ गीतिरार्यावृत्तं ॥ ३७ ॥

सुवर्णानां कुलस्त्रीणामंबराणि हरिष्यति ॥ तच्छांत्यै तान्यदानंदो ज्ञात्वा किं हरिरादृतः ॥ ३८ ॥

अथ ब्राह्मणेभ्योनानाविधानि वस्त्राणि सुवर्णं च दत्तवांस्तदेवोत्प्रेक्षापूर्वकमाह ॥ सुवर्णानामिति ॥ हरिः अन्वर्थनामा ॥ वर्णो द्विजादौ शुक्लादौ स्तुतौ वर्णं तु चाक्षरइत्यमरात् शोभनोवर्णः स्तुतिः शारीरोगौरवादिगुणो वा यासां तासां सुवर्णानां कुलस्त्रीणां अंबराणि हरिष्यतीति ज्ञात्वा नंदः आदृतः सन् तच्छांत्यै किं तान्यदादिति योजना ॥ तच्छांत्यै तस्य हरणजन्यदोषस्य शांत्यै ॥ तानि सुवर्णवस्त्राणि ॥ ३८ ॥

यदेकगोदानविधानतः पुरा बलिः कुदातत्यगमत् प्रसिद्धताम् ॥ अहं तु कृत्वा बहुशस्तदेव वै सुदाततां संप्रथयामि भूतले ॥ ३९ ॥

नंदकर्तृकगोदानमुत्प्रेक्षापूर्वकं वर्णयति ॥ यदित्यादियुग्मेन ॥ यद्य

स्मात्कारणाद्वातृशिरोमणिरपि बलिः पुरा ॥ एकेति ॥ एकंच त
द्गोदानं च स्वर्गेषुपशुवाग्वज्रदिङ्नेत्रघृणिभूजलइत्यमरात् भूदानं
श्लेषेण धेनुदानं तस्य विधानतः करणात् ॥ कुदातेति ॥ कोः गो
त्रा कुः पृथिवी पृथ्वीत्यमरात् पृथ्व्याः दातेति ॥ श्लेषेणकुत्सित
दातेति ॥ प्रसिद्धतां प्रसिद्धिमगमत् तत्तस्मादहं तु बहुशस्तदेव गो
दानमेव कृत्वा भूतले सुदातृतां उत्तमदातृत्वं सम्यक् प्रथयामि प्र
ख्यापयामि ॥ प्रथप्रख्याने ॥ वंशस्थं वृत्तं ॥ जतौतु वंशस्थमुदीरि
तं जरौ इति तल्लक्षणात् ॥ ३९ ॥

इतीव विप्रवर्येभ्यो गोपवर्यः समुत्सुकः ॥ गोध
नानि धनं प्रादात्सूतादिभ्यश्च यत्नतः ॥ ४० ॥

इतीवेति स्पष्टं ॥ गोपवर्यो नंदः ॥ ४० ॥

चंदनजलसंसिक्तं ध्वजकदलीतोरणादिभिर्युक्त
म् ॥ गोकुलमथ ते गोपाश्चकुर्नंदात्मजोदयाऽऽलृ
ष्टाः ॥ ४१ ॥

अथ गोपा गोकुलं चंदनरससेचनादिना ऽलंचक्रुरित्याह ॥ चंदने
ति ॥ योजना स्पष्टा ॥ नंदेति ॥ नंदात्मजस्योदयेन आलृष्टा अ
तिशयितहर्षयुक्ताः संतः ॥ ४१ ॥

सस्नेहान्वै कर्ता पीतपटप्रोच्छनादिना रुष्णः ॥ इति
गोवृषवत्सतरांस्तैलहरिद्रासुरुषितांश्चक्रुः ॥ ४२ ॥

अथ गोपा गोवृषवत्सतरांस्तैलहरिद्रादिभिरलंचक्रुस्तदुत्प्रेक्षापूर्वक
माह ॥ सस्नेहानिति ॥ गोपाइति शेषः ॥ तैलहरिद्राभिः सुरुषि

तान् लिप्तान् ॥ शेषं स्फुटं ॥ भगवान् पीतपटेनांगमार्जनपूर्वकं स
स्नेहान्प्रेमयुक्तांस्तान्करिष्यतीति हेतोः प्रथममेव तान् तैलहरिद्रादि
लेपेन गोपाः संभावयांचक्रुरितिभावः ॥ सस्नेहानित्यत्र स्नेहपदे
श्लेषेण प्रेमतैलयोरभेदाध्यवसायो बोध्यः ॥ ४२ ॥

ग० ॥ अथ नंदनंदनजननाकर्णनजातानंदसं
दोहशबलमानसाः सकलतद्देशवासिनः किल
बभूवुः ॥ सर्वाः सरूपा अपि निरुपमरूपाश्च श्रु
तिरूपा गोप्यः स्नेहाकूपारप्लवनव्यापारपरवशांतः
करणाः स्वर्णमणिगणभूषणदुकूलांजनप्रभृतिभू
षितविग्रहा गृहात्परिगृहीतमांगल्यसाहित्याः प्र
त्याहिततद्दर्शनाभिलाषा भाषामंगलप्रबंधं गायं
त्यः सानंदं नंदसदनमभिससुः ॥ २१ ॥

अथेत्यादि ॥ अथ सकलास्तद्देशवासिनो ब्रजवासिनः ॥ नंदेति ॥
नंदंति जनाअनेनेति नंद इतिव्युत्पत्त्या स्वयमानंदजनकः ॥ अक
र्तरि च कारके संज्ञायामिति घञ् ॥ तस्यापि यो नंदनः नंदयतीति
नंदनः आनंदजनकः पुत्रस्तस्य यज्जननं तस्याकर्णनेन श्रवणेन
जातोय आनंदसंदोहः अगणितानंदइत्यर्थः ॥ तेन शबलानि व्या
प्तानि मानसानि येषां ते तथाविधाः बभूवुः किल ॥ सरूपाइति ॥
समानं परस्परेण तुल्यं रूपं यासांता अपि निरुपमं रूपं यासां ता
निरुपमरूपा इति विरोधाभासः ॥ परिहारस्तु रूपेण सौंदर्येण स
हिता इति ॥ अलौकिकरूपत्वेन तुल्यत्वेऽपिलौकिकोपमाराहि
त्यान्निरुपमत्वमिति वा ॥ अलौकिकत्वमेवाह ॥ श्रुतिरूपाइ

ति ॥ गोपीनां श्रुतिरूपत्वं बृहद्वामनीयपुराणे उत्तरे खिले भृ
गुं प्रति ब्रह्मवाक्यं ॥ न स्त्रियो ब्रजसुन्दर्यः पुत्र ताः श्रुतयः
किलेति ॥ सर्वा गोप्यः सानंदं नंदसदनं अभिससुर्गुणं निर्जगुर्मुरित्य
र्थः ॥ किंभूता गोप्यः ॥ स्नेहेत्यादि ॥ स्नेहाकूपारे स्नेहाब्धौ यत्न
वनं तरणं तद्वापारस्य परवशं आधीनमंतःकरणं यासां तास्तथा
विधाः ॥ तथा ॥ स्वर्णेत्यादिविशेषणद्वयं ॥ स्फुटं ॥ मांगल्यसाहित्यमक्षत
दूर्वाकुंकुमादिकं ॥ तथा ॥ प्रत्याहितेति ॥ स्थापितभगवद्दर्शनवि
षयकस्पृहाः ॥ तथा ॥ भाषेति ॥ तद्देशीयानि लौकिकानि प्रसूति
गीतानि गायंत्यः ॥ अत्र विशेषणमालिकायां पूर्वपूर्वस्यांते उत्त
रोत्तरस्यादौ च तुल्यः प्रासः ॥ २१ ॥

प० ॥ ललकुंडलत्विदुसुगंडस्थलाद्राग्रणद्रन्मं
जीरह्यास्तदानीम् ॥ कणत्कंकणाश्र्वंद्रमुख्यो मु
दा ता रतिहीप्रदा नंदगेहं स्ववापुः ॥ ४३ ॥

गमनसंभ्रमवशाच्चंचलकुंडलकांत्यलंकृतगह्वाः सशब्दमंजीररम्याः
शब्दायमानकंकणाश्र्वंद्रवदनाः स्वरूपातिशयेन रतेरपि लज्जाप्रदा
स्ता नंदगेहं प्राप्तवत्य इत्याह ॥ ललदिति ॥ अतएव रणदिति ॥ स्व
वापुः सुष्ठु मनसि विविधमनोरथकरणपूर्वकमवापुः ॥ शेषं स्फुटं ॥
भुजंगप्रयातं वृत्तं ॥ ४३ ॥

तत्र किल ॥ अनेककल्पार्जिततापमार्जनं तपः फ
लं तं सुखदं निरीक्ष्य ताः ॥ तत्सद्गानि न्यस्य विने
मुरावृता युक्ताशिषस्तस्थुरहो रमासमाः ॥ ४४ ॥
तत्रेति ॥ उत्तरान्वयि ॥ अनेकेति ॥ ताः गोप्यो यतो रमासमाः अ

तः तं श्रीकृष्णं ॥ अनेकेषु कल्पेष्वर्जितो यः संसारतापस्तस्य मा
र्जनकर्तारं ॥ तथा ॥ तावत्स्वेव कल्पेषु कदाचित्संपादितस्य
तपसः फलरूपं अतएव सुखदं नितरां अलौकिकभावदर्शनप्रयुक्त
विचारपूर्वकमवलोक्य सादराः सत्यः स्वहृदि न्यस्य स्थापयित्वा
नेमुः मानसिकमेव प्रणामं चक्रुः ॥ इदं तु परमार्थदृष्ट्या ॥ लोक
रीत्या तु आदृताः यशोदाप्रभृतिभिः सत्कृताः सत्यः आशिषो द
त्वा तस्थुः ॥ लोकदृष्ट्या तु नमस्कारपूर्वकमाशीः प्रदानमाश्वर्यरूपं
तत्सूचकं अहो इति ॥ इंद्रवंशावंशस्थयोरुपजातिर्वृत्तं ॥ ४४ ॥

ग० ॥ तदा मुदा गोपाः सोपायनपाणयो मणय
इव मुक्तावलंब्यगतयो धनदइवविविधनिधिपत
यः कोकिला इव माधवागमदृष्टमतयस्ते घुस्त्र
णागुरुरूपिता भूषणभरभूषिताः संभ्रमानंदभव
नमभिययुः ॥ २२ ॥

तदेति ॥ तदा प्रादुर्भावनंतरसमये ते गोपाः सोपायनपाणयः उपा
यनमुपग्राह्यमुपहारस्तथोपदेत्यमरादुपहारसहितपाणयः संतः मुदा
हर्षेण संभ्रमाच्चरया नंदभवनमभिययुः ॥ संभ्रमस्त्वरेत्यमरः ॥ की
दृशाः ॥ मणयइवेति ॥ मुक्तेति ॥ मुक्तैरपि अवलंब्या आश्रयणी
या गतिः सरणिर्येषांते तथाविधाः ॥ पक्षे ॥ मुक्ताभिर्मौक्तिकैरव
लंब्या गतिः सरणिर्येषां ते ॥ पुनः कीदृशाः ॥ धनदइवेति ॥ धनदइ
व कुबेरइव ॥ विविधेति ॥ विविधा ये निधयो धननिक्षेपस्थाना
नि ॥ पक्षे ॥ महापद्मादयस्तेषां पतयः ॥ उपमानोपमेययोः समान
विभक्तिकत्वस्यैव नियमो नलिंगवचनयोः ॥ पुनः कीदृशाः ॥ को

किला इवेति ॥ माधवेति ॥ माधवः श्रीकृष्णः पक्षे वसंतः ॥ घुस्र
णं कुंकुमं ॥ शेषं विशेषणद्वयं सुगमं ॥ २२ ॥

प० ॥ तदोपदां न्यस्य गवेंद्रसन्निधौ सुखोदधौ
ते मनसा ऽथ संपुताः ॥ दधुस्सुवस्त्राभरणानि पू
जितास्तेन प्रदत्तानि महाशयाः शुभाः ॥ ४५ ॥

तदेति ॥ ते गोपाः ॥ गवेंद्रसंनिधौ गवां धेनूनामिद्रः स्वामी
नंदस्तत्संनिधौ महान् विचारादिसंपन्न आशयोंऽतःकरणं येषां त
थाविधाः ॥ यद्वा ॥ महान्तो बहुदानशीलाः शया हस्ता येषां ते तथा
विधाः ॥ तेन नंदेन ॥ अस्य पूजिता इत्यनेन प्रदत्तानीत्यनेन च
संबंधः ॥ शेषं सुगमं ॥ पूर्ववदुपजातिर्वृत्तं ॥ ४५ ॥

नंदनामोदसंयुक्ते सुमनोमालयांऽचिते ॥ पयोदा
नुचरे नंदे गवेंद्रत्वं क्षमं क्षितौ ॥ ४६ ॥

नंदे गवेंद्रत्वं श्लेषभंग्याऽपि द्रढयति ॥ नंदनेति ॥ पुत्रप्रयुक्तहर्ष
युक्ते ॥ अथच ॥ नंदनवनसंबंधिसौगंध्ययुक्ते ॥ सुमनोमालयेति ॥
सुमनसां साधूनां पुष्पाणां वा मालया पंक्त्या समूहेनेति यावत्
स्रजा च अंचिते भगवदुत्पत्तिनिदानतया पूजिते युक्ते वा ॥ अथ
च ॥ देवपंक्त्या अंचिते ॥ पयोदेति ॥ पयोदुग्धं ददति ते पयोदा
गोपा गावो वा ते अनुचरा यस्य तासां वा अनुचरस्तस्मिन् ॥ अ
थच ॥ पयोदैर्मधैरनुचरतीति पयोदानुचरस्तस्मिन् ॥ मेघवाहन
त्वात् ॥ एवंविधे नंदे क्षितौ पृथिव्यामपि गवेंद्रत्वं गवामिद्रः स्वा

मी तस्य भावस्तत्त्वं ॥ अथच गोः स्वर्गस्य इंद्रस्तस्य भावस्तत्त्वं क्ष
मं योग्यं ॥ ४६ ॥

यशोदः सर्वदातृणां सूनुर्भायाऽपि तादृशी ॥ तस्या
स्य यशसां राशिर्वदधे नो क्षमं किमु ॥ ४७ ॥

यशोद इति ॥ सर्वदातृणां यशोदः यशःप्रदाता ॥ सर्वदातृणां य
शःप्राप्तिरेतस्मादेव भवति सर्वकर्मफलदातृत्वात् ॥ एवंविधो यस्य
सूनुः पुत्रः श्रीकृष्णः भार्याऽपि यशोदा अन्वर्था तस्य अस्य
नंदस्य यशसां राशिर्वदधे इति नो क्षमं किं अपितु क्षम
मेव ॥ ४७ ॥

तत्र तदवसरे ॥ मृदंगोऽपि त्यहं श्लाघ्यो जातो
विष्णुपदोद्भवैः ॥ गुणैरितीव तज्जन्मन्यसृजन्मधु
रध्वनिं ॥ ४८ ॥

तत्रेति ॥ तत्र गोकुले ॥ तदवसरे श्रीभगवत्पादुर्भावावसरे ॥ इदमु
त्तरत्रान्वेति ॥ मृदंगादिवाद्यध्वनिमुखे क्षापपूर्वकं वर्णयति ॥ मृदंगइ
त्यादिश्लोकचतुष्टयेन ॥ अहं मृदंगो वाद्यविशेषः श्लेषेण मृदेवां
गं यस्य स मृदंगो ज्ञानैकलेशविधुरो जडइतियावत् ॥ एवंविधः
सन्नपि ॥ हि यस्मात् ॥ विष्ण्विति ॥ विष्णोर्भगवतः पदादुद्भवो येषां
तैः ॥ अथ च वियद्विष्णुपदं वेत्याकाशपर्यायेष्वमराद्विष्णुपदमा
काशं तस्मादुद्भवो येषां तैर्गुणैः शब्दैः कृत्वा श्लाघ्यो जातोऽस्मी
तीव हेतोः तज्जन्मनि भगवज्जन्मसमयइत्यर्थः ॥ मधुरध्वनिमसृज
कृतवान् ॥ ४८ ॥

मन्निदानाभिधां धत्त एतस्य जनकस्त्विति ॥ स्व

न आनकदुन्दुभ्योर्वदधे स विचार्य किं ॥ ४९ ॥

मदिति ॥ तथा स आनकदुन्दुभ्योः पटहभेयोः स्वनः शब्दः इति विचार्य वदधे किमित्युत्प्रेक्षायां ॥ इति किं ॥ एतस्य भगवतो जनकः पिता वसुदेवस्तु ॥ मदिति ॥ मम निदानमुत्पत्तिकारणं यावानकदुन्दुभीतयोर्मिलितयोरभिधां नामानकदुन्दुभिरिति धत्ते धारयति ॥ ४९ ॥

तूर्यभेर्यादिवाद्यानि हरिर्हर्तेति निश्चयात् ॥ अंबरं जगद्गुः सम्यक् तद्गुणं मंगलोचितं ॥ ५० ॥

तूर्येति ॥ तूर्यभेर्यादिवाद्यानि कर्तृणि ॥ हरिरंबरं गोपिकावस्त्रं ॥ जात्यैकत्वादेकत्वं ॥ श्लेषेणाकाशं हर्ता हरिष्यतीति निश्चयात् ॥ हेत्वर्थे पंचमी ॥ निश्चयं विधायेवेति ल्यब्लोपे वा पंचमी ॥ लुप्तोत्प्रेक्षा ॥ मंगलोचितं मंगलकालयोग्यं तद्गुणं तस्यांबरस्य गुणं शब्दाभिधं सम्यक् जगद्गुः ॥ गुणिनि हृते तत्समवेता गुणा अपि हृता भविष्यतीत्यस्माकं गुणलाभो न स्यादित्याशयेन पूर्वमेव तद्गुणसंग्रहं चक्रुरिति भावः ॥ ५० ॥

भौमानीमानि वै वाद्यान्यपि संजगद्गुणान् ॥ खस्येति नियतं मन्ये तत्र विष्णुपदोद्भवात् ५१ ॥

सामस्येन वाद्यध्वनिमुत्प्रेक्षापूर्वकं वर्णयति ॥ भौमानीति ॥ भौमान्यपि भूमिसंबन्धीन्यपि इमानि वाद्यानि तत्र जन्मसमये खस्याकाशस्य गुणान् शब्दान् जगद्गुः ॥ अत्र उत्प्रेक्षते ॥ नियतमिति ॥ नियतं निश्चितं ॥ विष्णुवति ॥ विष्णोः पदस्य चरणस्योद्भवात् ॥ यद्वा विष्णोस्तत्पदस्याक्षरब्रह्मात्मकस्य धाम्नः बलभद्रस्य च उद्भवा

त् प्रादुर्भावाद्धेतोः ॥ बलभद्रस्य भगवद्भामरूपत्वं तु ॥ देवक्या उदरे गर्भं शेषाख्यं धाम मामकं ॥ तत्संनिकृष्य रोहिण्या उदरे संनिवेशयेति श्रीमद्भागवते भगवद्वचने स्फुटं ॥ वस्तुतस्तु विष्णुपदमाकाशं तस्माद्य उद्भवस्तस्माद्धेतोरित्यहं मन्ये ॥ अत्र तेषामित्यार्थिकं ॥ ५१ ॥

ग० ॥ तदवसरे निरवधिहर्षोदधिकृतमज्जना मिलज्जनास्तत्कांतिविशिष्टतद्यशसेव हरिद्रामिलितदधिदुग्धादिना परिपूरितकलशकलितकरतलाः परस्परं दत्तकरताला मेघमाला इव कृततदृष्टयः संभ्रमभरचंचलितदृष्टयस्ते नानामणिगणकिरणवर्णविचित्रिते नंदसदनांगणे गणशस्सानंदं न नृतुः ॥ २३ ॥

तदवसरे इति ॥ तदवसरे श्रीभगवज्जन्मसामयिकवाद्यवादनावसरे ते मिलज्जना मिलितागोपाः ॥ नानेति ॥ स्पष्टं ॥ गणशः संघशः सानंदं यथा स्यात्तथा न नृतुः ॥ कीदृशाः ॥ निरवधीति ॥ स्पष्टं ॥ पुनः सोत्प्रेक्षं विशेषणमाह ॥ तत्कांतीति ॥ तस्य नंदस्य या कांतिः स्वर्णसदृशं तेजस्तद्विशिष्टं यत्तद्यशो नंदयशस्तेनेव ॥ शेषं सुगमं ॥ तथा ॥ परस्परमिति ॥ स्फुटं ॥ पुनः सोपमं विशेषणमाह ॥ मेघेति ॥ कृततदृष्टयः कृतदधिदुग्धदृष्टयः ॥ तथा ॥ संभ्रमेति ॥ स्पष्टं ॥ २३ ॥

प० ॥ वपुषा तुंदिलो नंद आनंदेनाऽपि तादृशः ॥

शिक्षयन्निव वै सूनुं नृत्यति स्म मुदा मुहुः ॥ ५२ ॥

वपुषेति ॥ वपुषा शरीरेण तुंदिलः प्रशस्तं तुंदमुदरं यस्य सः ॥ आनं

देनाऽपि तादृशस्तुन्दिलः अत्यानन्दविशिष्ट इति यावत् ॥ मुदा पुत्र
जन्मप्रयुक्तहर्षेण मुहुः पुनःपुनर्नृत्यति स्म ॥ स्मयोगे भूते लट् ॥
उत्प्रेक्षते ॥ सूनुं पुत्रं शिक्षयन्निव ॥ बालशिक्षणे हि गुरुणा एकमे
व शिक्षणीयं वारंवारमभ्यस्यते इति प्रसिद्धं ॥ ५२ ॥

**दधिदुग्धाब्धिः शुशुभे नररत्नैः संकुलस्तदा हरि
णा ॥ रहितस्तच्छयनार्हस्तरंगमाली किमागतो
विकृतः ॥ ५३ ॥**

दधीति ॥ तदा गोपनर्तनसमये दधिदुग्धाब्धिः गोपवृष्टदधिमिश्रदु
ग्धसमुद्रः शुशुभे ॥ अब्धिपदेन दधिदुग्धयोरपरिमितत्वं सूचितं ॥
कीदृशः ॥ नरेति ॥ प्रसिद्धश्च समुद्रः केवलरत्नसंकुलः अयं च
नररत्नैः संकुल इति व्यतिरेकः ॥ उत्प्रेक्षते ॥ तदिति ॥ भगवच्छ
यनयोग्योऽपीदानीं हरिणा रहितः गोकुलागतत्वेन तच्छून्यः अ
तएव विकृतो विकारं प्राप्तः सन् दधिभावं प्राप्तः सन्निति याव
त् ॥ आगतः प्राप्तस्तरंगमाली क्षीरसमुद्रः किं ॥ एतेन भगवत्संब
धिनां तद्वियोगाऽसहिष्णुतया भगवद्वियोगे विकारोदय इति सू
चितं ॥ अथच श्रीकृष्णस्य पूर्णवितारत्वं व्यक्तं वेदितव्यं ॥ अन्य
था अंशमात्रेण तत्र विद्यमानत्वेन विरहाऽसंभवात् ॥ ५३ ॥

**श्रियः प्रिये श्रीव्रजमागते प्रिये श्रीरप्यहो तत्र
तदा समावसत् ॥ सपत्निकाल्याकुलगोकुलं किले
त्यवेत्य नूनं सुपयः समृद्धिमत् ॥ ५४ ॥**

तत आरभ्य नन्दस्य व्रजः सर्वसमृद्धिमान् ॥ हरेर्निवासात्मगुणैर
माक्रीडमभून्पेत्यस्यैवार्थमुत्प्रेक्षापूर्वकं वर्णयति ॥ श्रियइति ॥

श्रीलक्ष्मीः कर्त्री श्रियः प्रिये भगवति श्रीव्रजं श्रिया सर्वप्रियत्वा
दिलक्षणसंपत्त्या युक्तं व्रजं गोकुलमागते सति प्रिये तत्र गोकुले
सदा समावसत् ॥ ननु कदाऽपि त्यक्तवतीत्यर्थः ॥ अहो आश्चर्यं ॥
इह लोके साक्षात् लक्ष्मीनिवासस्य दुर्घटत्वात् ॥ उत्प्रेक्षते ॥ सुप
यः समृद्धिमत् उत्कृष्टदुग्धसंपत्तियुक्तं ॥ उत्कृष्टत्वं चाऽलौकिक
त्वं ॥ नूनं निश्चयेन ॥ सपत्न्य एव सपत्निकास्तासां या आलिः पं
क्तिस्तया आकुलमेवंविधं यद्गोकुलं तत् अस्तीति अवेत्य निश्चि
त्य ॥ किलेत्युत्प्रेक्षायां ॥ पयःसमृद्धिमति क्षीरसमुद्रे यथाऽहं प्रा
दुर्भूता तथातथाविधेऽस्मिन् गोकुले मत्सदृशी काचिदुद्देष्टव्यती
ति बुद्ध्या अनेकसपत्न्याकुलमिदं गोकुलं त्यक्त्वाऽहं गमिष्यामि
चेन्मत्प्रियः सपत्न्यासक्तः सन्मयि निरादरः स्यादिति बुद्ध्या च
निरंतरं तत्रैववासमकरोदिति भावः ॥ उपजातिर्वृत्तं ॥ ५४ ॥

**ग० ॥ तदनु कतिपयाहर्गणे कृतप्रयाणे गोपाधि
पो गोकुलाकुलं गोकुलं गोप्तुं गोपेभ्यः कृताज्ञो
गोरसं गोपतये दातुं गोपतावुदिते स्वयमपि प्रया
णं प्रचक्रे ॥ २४ ॥**

तदन्विति ॥ योजना स्फुटा ॥ कतिपयेत्यादि ॥ कतिपुचिद्विसेषु गते
षु सत्सु गवां धेनूनां कुलेनाऽऽकुलं व्याप्तं ॥ गोपतये पृथ्वीपतये
कंसाय गोपतौ सूर्ये ॥ स्वस्य गोपाधिपत्वेन गोकुलस्य गोकुला
कुलत्वेन च गोपेभ्यः आज्ञाकरणं स्वस्य च गोपतित्वेन गोपते
रुदये सत्येव गमनं राज्ञो गोपतित्वेन तस्मै गोरसदानं च युक्त
मिति भावः ॥ २४ ॥

कंसस्वसंज्ञार्थमथो विधातुं समादिदेशाऽऽशु स
पूतनां वै ॥ स्वनामभावं व्रजभाषया सा कुर्वत्यहो
तत्र समाचचार ॥ ५५ ॥

कंसइति ॥ अथो कंसः स्वसंज्ञार्थं स्वस्य या संज्ञा कंस्ते हिनस्ती
ति कंस इत्यन्वर्थं नाम तस्य योऽर्थः प्रयोजनं प्रवृत्तिनिमित्तं हिं
सेति यावत् तं विधातुं कर्तुं ॥ शेषं सुगमं ॥ आश्वित्यनेन नंदः परावृत्य
यावद्भोक्तुं गच्छति ततः पूर्वमेव त्वया मदाऽऽज्ञप्तं कर्तव्यमिति
कंसाभिप्रायः सूचितः ॥ उत्तराद्धान्वयः स्फुटः ॥ तत्र व्रजे ॥ व्र
जदेशीयभाषया स्वस्य यन्नाम पूतनेति तस्य भावं स्थितिं अभि
प्रायं वा कुर्वती ॥ तद्भाषायां हि पूतइति पुत्रवाचकं ना इत्यभाववा
चकं ॥ पुत्रेत्यनेनोपलक्षणतया यावद्बालकानां ग्रहणं ॥ तथा च बा
लकानां नाशं कुर्वतीत्यर्थः ॥ उपजातिर्वृत्तं ॥ ५५ ॥

ततः क्रमेण ॥ ५० ॥ श्रीदानकर्त्रीति विसूचनाय
श्रीरूपधर्त्रीनु बकी हरिं सा ॥ नंदालयं प्राप्य निजां
कगं तं चकार भीहीसुविहीनचित्ता ॥ ५६ ॥

ततइत्यादि ॥ उत्तरान्वयि ॥ श्रीति ॥ ततः क्रमेण स्वयं बकी पूतना श्रीदा
नकर्त्री श्रियः श्रीर्वैष्णवचरणाशोभासंपत्सरलशारिषु ॥ वाणीलक्ष्मी
लवंगेषु विषे बिल्वेऽपीति रत्नमालाऽभिधानात् संपदः अथच वि
षस्य दानकर्त्रीति विशेषेण सूचनाय ॥ वै निर्धारणे ॥ नु इति उत्प्रेक्षा
यां ॥ सूचनायैव किमित्यर्थः ॥ श्रीरूपधर्त्री लक्ष्मीसदृशरूपधारिणी
सती अथच रूपं स्वभावे सौंदर्ये नाऽऽलोके पशुवृंदयोः ॥ ग्रंथावृत्तौ
नाटकादावाकारश्लोकयोरपीति मेदिनीकोशात् श्रियो विषस्य

रूपं स्वभावो हिंसकत्वमित्यर्थः ॥ तस्य धर्त्री नंदालयं प्राप्य तं
स्वप्राणहारकत्वेन प्रसिद्धमपि हरिं निजांकगं निजोत्संगगतमि
त्यादि स्फुटं ॥ श्रीरूपधारिणीत्यनेन सर्वासां यशोदादीनां मोहज
ननसामर्थ्यमपि सूचितं ॥ सुविहीनेत्यत्र सुवीइत्युपसर्गद्वयेन स्व
भावत एव भीह्योरभावः सूचितः ॥ उपजातिर्वृत्तं ॥ ५६ ॥

श्रीवसतिः किल योग्या पयोभवे किं विचार्य
मनसा सा ॥ इति शौरेमुखपद्मे तद्युक्तं संददे स्तनं
क्रूरा ॥ ५७ ॥

श्रीति ॥ श्रीवसतिः श्रीयो लक्ष्म्याः वसतिः श्लेषेण विषवसतिः प
योभवे कमले योग्या किल इति प्रसिद्धं इति मनसा विचार्य किं
क्रूरा सा पूतना श्रीशौरेः मुखपद्मे तद्युक्तं स्तनं संददे ॥ अत्र श्ले
षमूलको लक्ष्मीविषयोरेकश्रीशब्दोपात्तत्वरूपोऽभेदाऽध्यवसायः
॥ ५७ ॥

ततस्तद्युक्तं स तं विलोक्य ॥ ५० ॥ मच्छालकं दु
ष्टमपि स्तनद्वये विभर्त्यसावित्यधिरोषनिश्चयात् ॥
बकीस्तनस्थं त्यसुभिर्हरिः पपौ विषं श्रियस्तौल्य
मिव प्रकाशयन् ॥ ५८ ॥

ततइति ॥ स्तनदानानंतरं सः श्रीकृष्णः तं स्तनं तद्युक्तं विषयुक्तं
विलोक्य हरिः बकीस्तनस्थं विषमसुभिः प्राणैः सह पपावित्यन्व
यः ॥ अत्रोत्प्रेक्षते ॥ मदित्यादि ॥ असौ बकी दुष्टमपि मच्छालकं स्त
नद्वये विभर्ति इति हेतोरधिरोषनिश्चयात् अधिकक्रोधविशिष्टनि
श्चयात् विषे श्रियस्तौल्यं तुल्यत्वं प्रकाशयन् इवेति लुप्तोत्प्रेक्षा ॥

मदीयशालकस्य दुष्टस्यापि दुष्टाया अस्या हृदये स्थितिर्न युक्ते
ति निश्चित्य यथैतत्सहोदर्या मदंगे स्थितिस्तत्तुल्यत्वादस्याऽपि त
था स्थितिर्युक्ता किंच मच्छालकसहवासिनामेतत्प्राणानामपि दु
ष्टाया हृदयेऽवस्थानमयुक्तमिति मनसि निधाय तत्स्तनस्थं विषं
प्राणैः सह पपाविति भावः ॥ उपजातिर्वृत्तं ॥ ५८ ॥

**असूयासहितामाशु सासूयस्तां समोऽप्यहो ॥ अ
सुभीरहितां चक्रे सोऽसमत्वप्रसिद्धये ॥ ५९ ॥**

असूयेति ॥ समोपि सासूयः असूययेर्ष्या सहितः सासूयः सः ह
रिः ॥ असूयासहितां तां पूतनां आशु शीघ्रं असमत्वप्रसिद्धये अ
र्थात्स्वस्य असुभिः प्राणैः रहितां चक्रे ॥ अहोआश्चर्यं ॥ वस्तुतस्तु
मया लक्ष्म्या सहितः समः ॥ अथवा समः सर्वेषु भूतेषु तुल्यरूपः
एवं सत्यपि सत्पीडकत्वानेकबालकविघातकत्वविशिष्टदुष्टपूतना
विषये असमत्वं स्वप्राणहरणं कर्तुं प्रवृत्ताया अपि मातृतुल्यगति
दातृत्वेन जगत्यतुलनीयत्वं वा युक्तमेव ॥ अथवा अः वासु
देवः समः असमइति मयूरव्यंसकादित्वात्समासः ॥ एवंच स्वस्य
पालनशक्तिमत्त्वप्रसिद्धये इत्यर्थः ॥ ५९ ॥

**ग० ॥ तदनु नासिकया बृहत्कंदरं गिरिवरमनुकु
र्वती कुलिशाहताचलशृंगयुगलं स्तनाभ्यामनुभा
वयंती निर्जलक्षितिप्रदेशीयांधुद्वयमक्षिभ्यां वि
डंबयंती खरतरकरचरणं सेतुमिव संदर्शयंती त
रुणार्णोजबंधुकिरणारुष्टार्णःसंघहृदमुदरेणानुन**

**यंती दंष्ट्राभिः कठिनकुप्रदेशकर्षणत्रुटितेषामनी
षामुन्मेषयंतीत्थंपंचत्वेऽप्येकं स्फुटं पृथ्वीत्वमेवानु
भवंती प्रभुपादप्रचारपूतदेहा पूतना तस्यै साजा
त्यं प्रदर्शयंतीव तस्यां तत्क्षणं तदा पपात ॥ २५ ॥**

तदन्विति ॥ तदनु भगवत्कृतसप्राणविषपानानंतरं प्रभुपादप्रचारपू
तदेहा पंचत्वे ऽपि मरणानंतरं पृथक्पृथक् भूतपंचकरूपत्वेऽपि इ
त्थं पूर्वोक्तप्रकारेण एकं केवलं पृथ्वीत्वमेव भूमित्वमेव श्लेषेण म
हतीत्वमेव स्फुटं स्पष्टं अनुभवंती पूतना तत्क्षणं तस्मिन्क्षणे तस्यै
पृथिव्यै साजात्यं तुल्यत्वं प्रदर्शयंतीवेत्युत्प्रेक्षा ॥ क्रियायोगाच्चतु
र्थी ॥ तस्यां पृथिव्यां तदा पंचत्वसमये पपात ॥ पृथ्वीत्वमेव विशा
दयति ॥ नासिकेत्यादिभिः षड्विंशोपशेषैः ॥ आद्यं विशेषणं स्फु
टं।कुलिशेति ॥ स्तनाभ्यां इंद्रवज्राहतपर्वतशृंगयुगलं अनुभावयंती
लोकानुभवगोचरतां नयंती ॥ स्तनयुगे दृष्टे एतत्पर्वतशृंगद्वयमिति
यथा जानीयुस्तथा कुर्वतीत्यर्थः ॥ निर्जलेति ॥ मरुदेशीयकूपद्व
यं ॥ गहादित्वाच्छः ॥ खरतरेति ॥ कठोरतरं हस्तपादं ॥ प्राण्यंग
त्वादेकवद्भावः ॥ सेतुमिव क्षेत्रादौ सीमाविभागसूचनार्थं जलधा
रणार्थं वा मृत्पाषाणादिरचितं कूटमिव संदर्शयंती ॥ तरुणेति ॥ त
रुणो योऽर्णोऽजबंधुः सूर्यस्तस्य किरणैराकृष्टोऽर्णःसंघः अंभोऽर्ण
स्तोयपानीयेत्यमरात् उदकसमुहो यस्यैवंविधो यो ज्हदस्तं स्वी
योदरेणानुनयंती अनुकुर्वतीत्यर्थः ॥ कठिनेति ॥ कठिनकुप्रदेशस्य
कठोरभूदेशस्याकर्षणेन त्रुटिता या ईषा लांगलदंडस्तन्मनीषां त
द्विद्धि ॥ शेषं स्फुटं ॥ २५ ॥

प० ॥ असूत्करस्सर्वशिशूच्चयस्य समाहृतोऽत्रा
ऽश्वनयेति तं किं ॥ अन्वेषितुं योगिभिरप्यगम्य
श्रिक्रीड तस्या हृदयप्रदेशे ॥ ६० ॥

असूत्करइति ॥ सः श्रीकृष्ण इतिशेषः ॥ योगिभिरपीत्याद्यन्वयः
स्फुटः ॥ तद्धृदयप्रदेशक्रीडनविषये फलमुत्प्रेक्षते ॥ हियस्मात् अ-
नया पूतनया शिशूच्चयस्य शिशुसमुच्चयस्य असूत्करः प्राणसमू-
हः अत्रहृदये समाहृतोऽतस्तं प्राणसमूहं आशु शीघ्रं अन्वेषितुं
किमित्युत्प्रेक्षा ॥ उपजातिर्वृत्तं ॥ ६० ॥

ग० ॥ अथो बालग्रहविग्रहसमग्रद्रुमग्रामप्रपत
नप्रोद्धूतप्रचंडाखंडब्रह्मांडखंडनपरश्वधध्वानाक
र्णनप्रवृद्धसाध्वसधृद्धृदयास्सर्वेऽपि बभूवुः ॥ २६ ॥

अथोइति ॥ अथो अनंतरं सर्वेऽपि ब्रजजनाः ॥ बालेति ॥ बाल
ग्रहः पूतना तस्य यो विग्रहो देहस्तेन कृत्वा यत्समग्रद्रुमग्रामप्रप-
तनं तेन प्रोद्धूतः प्रादुर्भूतः प्रचंडो भयंकरः अखंडं संपूर्णं यत्ब्रह्मां-
डं तस्य खंडनविषये परश्वधः परशुभूतो यो ध्वानो ध्वनिस्तस्या
कर्णनेन श्रवणेन प्रवृद्धं वृद्धिं प्राप्तं यत्साध्वसं भयं तद्धरंतीत्ये-
वंविधानि हृदयानि येषामेवंविधाः बभूवुः ॥ २६ ॥

प० ॥ तत्रैत्य सूनुं विहरंतमेतं विलोक्य नूनं ब्रज
राजपत्नी ॥ मत्वा ऽथदूनं वयसा हि सूनं भयान्न
जानत्युत सा निदानं ॥ ६१ ॥

अथ यशोदा तत्रागत्य तद्धृदये क्रीडंतं शिशुं विलोक्य वयसा अ

त्यल्पं अतएव खिन्नं मत्वा भयेन तत्कारणमजानती सती त्वरया
आदरेणच तमालिग्यांगन्यासादि कृत्वा दानानि दत्वा सुखं प्रापे-
त्याह ॥ तत्रेत्यादिनायुग्मेन ॥ न जानतीत्यत्र नजर्थकनशब्देन स-
मासः ॥ उपजातिर्वृत्तं ॥ ६१ ॥

तं संभ्रमसंदोहा दोर्भ्यां धृत्वा हि सखजे प्रेम्णा ॥

अंगन्यासं कृत्वा दत्वा दानानि निर्वृतिं प्राप ॥ ६२ ॥

तमिति ॥ तं श्रीकृष्णं ॥ संभ्रमेति ॥ संभ्रमश्चसंभ्रमश्च संभ्रमौ त्व-
रात्यादरौ तयोः संदोहः समूहो यस्या इति व्यधिकरणपदो बहुव्री-
हिः ॥ त्वराऽत्यादरविशिष्टेत्यर्थः ॥ संभ्रमः साध्वसेऽपि स्यात्संवेगा-
दरयोरपीति मेदिनी ॥ ६२ ॥

ग० ॥ तदनंतरं संरंभभरवंधुरा धैर्यविधुराः कृता
यासा ब्रजवासिनोऽयः कठिनं तच्छरीरं वेति
परिचिचीषयेव तन्निर्मितैः कठोरैः कुठारैस्तक्ष्णं
तक्षाणः काष्ठानीवांऽगानि निरुत्य तद्वेष्टितानि वि-
धायाऽऽशुशुक्ष्णिं निक्षिप्य तान्याशु संधुक्षयामा-
सुः ॥ २७ ॥

अथ सर्वे ब्रजवासिनस्तद्देहं कुठारैः खंडशः कृत्वा दग्धवंत इत्याहा ॥
तदनंतरमितिगद्येन ॥ संरंभेति ॥ संरंभभरेण वेगभरेण बंधुरा व्याप्ता यु-
क्ता इति यावत् ॥ लौहैः कुठारैः खंडनविषये उत्प्रेक्षते ॥ अयइ-
ति ॥ एतच्छरीरापेक्षया अयो लोहं कठिनं उत लोहापेक्षया
एतच्छरीरं कठिनमिति परीक्षितुमिच्छयेवेत्यर्थः ॥ तदिति ॥ लो

हनिर्मितैः ॥ तद्वेष्टितानि काष्ठवेष्टितानि ॥ तानि अंगानि ॥ आशु
क्षणिर्मात्र ॥ २७ ॥

प० ॥ शरीरभारेण विमर्दिता क्षितिश्चूर्णीकृता वृ
क्षचयाः स्वहेतवः ॥ काष्ठानि मत्वेवमिवप्रजज्वलु
र्दग्धुं तदीयं तदतीव यत्नतः ॥ ६३ ॥

शरीरेति ॥ काष्ठानि कर्तृणि एवं मत्वेव तदीयं पूतनासंबन्धि तच्छ
रीरं दग्धुं अतीव यत्नतोऽत्यंतप्रयत्नेन प्रजज्वलुः ॥ एवं कथं ॥ शरी
रभारेण अर्थात्पूतनायाः ॥ क्षितिरित्यादि स्फुटं ॥ स्वनिदानभू
तवृक्षचूर्णीकरणं वृक्षनिदानभूमिविमर्दनं च दृष्ट्वा तत्प्रयुक्तरूपेण
काष्ठानि तद्देहमतियत्नात् दहन्तिस्मेत्यर्थः ॥ इंद्रवंशावंशस्थयोरुप
जातिर्दत्तं ॥ ६३ ॥

ग० ॥ अनंतरमनंतरैधमानधनंजयजनितधूम
धोरणीभिरभ्रमपि निजसंगतिगुणात्सुभगवसुं
धरागुणगुंफितं कुर्वतीभिः किमिदमिति संशया
नैर्बाल्यमित्रस्य पवित्रस्य कांत्याऽपि काल्यमि
त्रस्य वसुदेवस्य कथनेनोत्पातशंकाशबलाशयैः
शरणं हरिमेव भावयद्भिः ॥ २८ ॥

प० ॥ नन्दाद्यैरेत्य संपृष्टं वकी किं पंचतां गता ॥
ककारपूर्वं तन्नाम जगु स्ते ब्रजभाषया ॥ ६४ ॥

अथ वार्षिककरदानार्थं मथुरां गतो गोपसहितो नन्दो वसुदेवेन
गोकुले बहव उत्पाताः संतीति झटिति त्वया गंतव्यमिति प्रतिबो

धितः सन् गोकुलमागत्य बकीदेहदहनजन्यधूमदर्शनेन साशंको
गोपान् प्रति बकीहननप्रश्रं कृतवांसैश्च कदैव हतेति ब्रजभाष
योत्तरित इत्याह ॥ अनंतरमिति गद्येन नन्दाद्यैरिति श्लोकेन च ॥
अनंतरं नन्दाद्यैः मथुरापुरादिति शेषः ॥ एत्यागत्य बकी पूतना पं
चत्वं मरणं गता प्राप्ता किमिति संपृष्टं ततस्ते ब्रजवासिनः ब्रजभा
षया ककारपूर्वं ककारः पूर्वो यस्य तत्तन्नाम बकीनाम कबकी
इत्याकारकं कदैवेत्यर्थकमित्यर्थः ॥ उत्तरमिति शेषः जगुः ॥ की
दृशैः ॥ अभ्रमपि आकाशमपि ॥ निजेति ॥ स्पष्टं ॥ सुभगेति ॥
सुभगः सुंदरो यो वसुंधरायाः पृथ्व्या गुणो गंधाख्यस्तेन गुंफितं यु
क्तमिति यावत् कुर्वतीभिः ॥ अनन्तरेति ॥ अनंतरं निरंतरमेधमा
नो ज्वलन् यो धनंजयोऽग्निस्ततो जनिता या धूमधोरण्यो धूमप
रंपरास्ताभिः कृत्वा इदं पुरतो दृश्यमानं किमिति संशयानैः ससं
शयैरित्यर्थः ॥ तथा ॥ पवित्रस्य शुद्धस्य बाल्यमित्रस्य बाल्यप्रभृ
ति मित्रस्य कांत्या तेजसापि काल्यमित्रस्य प्रत्यूषोऽहर्मुखं कल्य
इत्यमरात् कल्ये प्रातःकाले भवः काल्य एवंविधो यो मित्रः सूर्य
स्तस्य तेजसा सूर्यतादाल्यापन्नस्येत्यर्थः ॥ वसुदेवस्येत्यादिस्फुटं ॥
॥ २८ ॥ ६४ ॥

दयालुतां किं प्रवदाम्यहं हरेः फणींद्रवर्योऽपि न
वक्तुमर्हति ॥ विषं प्रदत्तं हि यथा स तत्क्षणं त
स्यै व्यतार्षीदमृतं शुभोचितं ॥ ६५ ॥

अथ कविर्भगवतो दयालुतां वर्णयति ॥ दयालुतामिति ॥ फणींद्र
वर्यः शेषः ॥ व्यतार्षीत् दत्तवान् ॥ अमृतं सुधां अथच मोक्षसुखं

शेषं स्पष्टं ॥ इतरस्य विषप्रदातुरवस्था लोके कीदृशी भवतीति अनुभववान् द्विसहस्रजिह्वोऽपि शेषो विषप्रदात्र्यै अपि पूतनायै हरणस्वभावभगवत्कृताऽमृतवितरणं दृष्ट्वा साकल्येन तद्व्यावर्णने ऽशक्तस्तत्राहं क्रियानिति भावः ॥ स्वमारणाय विषप्रदात्र्याः शठं प्रति शठं कुर्यादिति न्यायेन मारणे उचिते ऽपि तद्विधानपूर्वकं प्रत्युत सर्वदा सानंदावस्थितिप्रयोजकामृतप्रदानं निरवधिकदद्याद्योतकमिति बोध्यं ॥ इन्द्रवंशावंशस्थयोरुपजातिर्वृत्तं ॥ ६५ ॥

सानंदं नंद आलोक्य नंदनं नंदनद्रुमं ॥ भक्तानां स्नेहतस्तं वै सस्वजे मोददं द्रुतम् ॥ ६६ ॥

अथाऽऽनंदयुक्तो नंदो भक्तकल्पद्रुमं स्वनंदनं श्रीकृष्णं स्नेहेनाऽऽलिंगितवानित्याह ॥ सानंदमिति ॥ नंदो भक्तानां नंदनद्रुमं अभीष्टदातृत्वात् अतएव वै निश्चयेन मोददं हर्षदातारं अथच सुगंधदातारं नंदनं पुत्रमालोक्य सानंदं यथा तथा स्नेहतः द्रुतं परिषस्वजे ॥ ६६ ॥

नाऽऽश्चर्यमेतत् ॥ अग्निरुग्रोऽपि यद्योगात्काष्ठमा लिंगति द्रुतं ॥ जडं तस्माद्दि लोकेऽस्मिन् स्नेहएवोत्तमोमतः ॥ ६७ ॥

इति श्रीबालकृष्णचंपूप्रबंधे प्रथमः स्तवकः ॥

स्नेहतः आलिलिंगेत्युक्तं तत्र स्नेहस्योत्तमत्वमर्थांतरन्यासेन द्रष्टव्यं ॥ नाऽऽश्चर्यमेतदिति ॥ अग्निरिति ॥ उग्रोऽप्यग्निर्यद्योगात्स्नेहयोगात्तैलयोगादिति यावत् ॥ जडमपि आर्द्रमपि काष्ठं द्रुतमालिं

गति तस्माल्लोके स्नेह एव उत्तमः मतः ॥ हि प्रसिद्धं ॥ उग्रस्वभावः कश्चन जडमज्ञं नाऽऽलिंगति स्नेहतस्वालिंगतीति भावः ॥

इति श्रीबालकृष्णचंपूव्याख्यायां मंजर्यभिधायां

प्रथमः स्तवकः ॥ १ ॥ ॥ ७३ ॥

